

ÇOK KUTUPLU DÜNYADA DOLARIN YERİNİ NE ALACAK?

MEVLÜT TATLIYER

SETA | RAPOR

**ÇOK KUTUPLU
DÜNYADA DOLARIN
YERİNİ NE ALACAK?**

COPYRIGHT © 2019

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 131
I. Baskı: 2019
ISBN: 978-605-7544-34-6

Uygulama: Hasan Suat Olgun
Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No: 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

SETA | Berlin

Französische Straße 12, 10117 Berlin GERMANY
Tel: +49 30 20188466

ÇOK KUTUPLU DÜNYADA DOLARIN YERİNİ NE ALACAK?

Mevlüt Tatlıyer

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

TAKDİM | 7

GİRİŞ | 9

DOLAR NASIL KÜRESEL (REZERV) PARA BİRİMİ OLDU? | 11

DOLARIN MEVCUT KONUMUNUN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ | 15

DOLAR EKSENLİ KÜRESEL FİNANSAL/TİCARİ SİSTEMİN
YERİNİ NE ALABİLİR? | 31

SONUÇ | 43

TAKDİM

Değişimin baş döndürücü boyutlara ulaştığı günümüz dünyasında küresel ticari/finansal sistemde de dönüşüm ihtiyacının yavaş ama kararlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ekonomik ve finansal boyutlarda küresel hegemon güç olması sayesinde Bretton Woods toplantıları akabinde ABD doları küresel ticari/finansal mimaride oldukça ayrıcalıklı bir role kavuşmuştur.

Fakat küresel ekonomide dengeler son yetmiş yılda önemli oranda değişmiştir. Dünyada ekonomik eksen hızla Asya'ya kaymaktadır. Uluslararası sistem oldukça hızlı bir şekilde "çok kutuplu" hale gelmektedir. 1950'de dünya ekonomisinin (piyasa kuruna göre) yüzde 40'ına tekabül eden ABD ekonomisinin bugün sahip olduğu pay yüzde 24'tür. Satın alma gücü paritesine göre ise ABD'nin küresel ekonomideki payı bugün yüzde 15'e kadar gerilemiş durumdadır. Dahası Çin ikinci ölçüte göre 2013'te ABD'yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiş ve gün geçtikçe arayış giderek açmaktadır. Çin'in yakın gelecekte ilk ölçüte göre dünyanın en büyük ekonomisi haline geleceği de kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan muhtemelen göreceli gücünde yaşanan azalmayı bertaraf edebilme kaygısıyla özellikle son yıllarda ABD'nin doları politik hedeflerine ulaşabilmek adına bir tür silah olarak kullanmaya başladığı görülmektedir. Washington bu şekilde hareket ederek bir taraftan doların itibarına önemli oranda gölge düşürürken diğer taraftan da büyük oranda bizzat kendisinin ortaya çıkardığı ve uzak ara en çok faydalandığı küresel ticari/finansal sistemin altını oymaktadır. Bu durum kısa vadede birtakım faydalar sağlasa bile uzun vadede ABD dolarına ve ülkeye önemli zararlar verecektir.

ABD dolarının ekseninde olduğu küresel ticari/finansal sistem ancak tek kutuplu bir dünyada ortaya çıkabilecek bir yapıya sahiptir. Bu sistem aslında yerli bir para biriminin aynı zamanda uluslararası (rezerv) para birimi olarak kullanılması nedeniyle oldukça asimetrik ve olağan dışıdır. Tek kutuplu dünyada geçerli olan bu sistemin çok kutuplu bir sistemde yaşayabilmesine imkan yoktur. Bu yüzden 21. yüzyılda ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari güç farklılıkları eridikçe ve dünya giderek çok kutuplu hale geldikçe mevcut sistemin yerini giderek başka bir sisteme bırakmaya başladığı görülecektir. Yani yeni dünyaya uygun yeni bir ticari/finansal sistem... Bu bağlamda Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkenin yerli parayla ticaret konusuna vurgu yapmaya başlaması ve bu yönde önemli atılımlar gerçekleştirmeye çalışması oldukça anlamlıdır.

Bu rapor dönüşen dünyada uzun vadede nasıl bir küresel ticari/finansal sistem ortaya çıkabileceği ve doların yerini neyin veya nelerin alabileceği sorularına cevap aramaya çalışmaktadır. Faydalı olması ve bu önemli konudaki tartışmalara katkı sağlaması dileğiyle...

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı akabinde kurulan Bretton Woods sistemiyle birlikte ABD doları “küresel (rezerv) para birimi” haline gelmiştir. Zaman içinde bir taraftan Bretton Woods sisteminin yerini tedrici bir şekilde neoliberal sisteme bırakışına tanıklık edilmiş diğer taraftan da dünya ekonomisi ve finansal yapısında çok önemli değişiklikler giderek artan bir hızda yaşanmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra 1970’lerde yaşanan enflasyon dalgası ve 2008-2009 ekonomik krizi gibi tarihi kavşaklarda da doların itibarının hatırı sayılır ölçüde azaldığı ve mevcut hakim konumunun daha gür bir sesle tartışıldığı görülmüştür.

Son yıllarda ise Donald Trump yönetiminin ABD’nin küresel ölçekteki ekonomik/finansal konumunu açık bir şekilde kötüye kullanmaya başladığına şahitlik edilmiştir. Bu çerçevede ABD bir taraftan –nihayetinde siyasi bir dokuya sahip– çeşitli gerekçelerle (Çin örneğinde görüldüğü gibi) birçok ülkeye ticari yaptırımlar uygulamaktan çekinmezken diğer taraftan da (Türkiye örneğindeki gibi) birtakım siyasi hedeflere ulaşma noktasında ABD dolarını bir “silah” olarak kullanmaktan geri kalmamıştır. Bütün bu yaşananlar daha önceki tarihi kavşaklarda olduğu gibi bir kez daha doların itibarını hatırı sayılır ölçüde zedelemiş ve mevcut sistemin yerini almak üzere alternatif sistem arayışlarını hızlandırmıştır.

Belirtmek gerekir ki ABD dolarının eksende olduğu mevcut ekonomik/finansal düzenin bugünden yarına yerini bambaşka bir sisteme bırakmayacağı ortadadır. Yani kısa vadede ABD dolarının küresel hakimiyeti devam edecektir. Fakat ne artık dünya 1950’lerdeki yapıdadır ne de ABD artık o dönemdeki gücü-

ne ve mutlak üstünlüğüne sahiptir. Dünyanın giderek daha büyük bir hızda çok kutupluluğa doğru ilerlediği mevcut konjonktürde ABD dolarının mevcut konumunu sürdürmesi de giderek zorlaşacaktır. Bu açıdan ABD dolarının orta vadede giderek daha yoğun bir şekilde tartışıldığı, uzun vadede ise mevcut sistemin yerini yeni dünyanın çok kutupluluğuna uygun yeni bir ekonomik/finansal sistemin aldığı görülecektir.

Temel anlamda ABD doları ancak ABD küresel hegemon güç iken mevcut konumunu sürdürebilecektir. Washington'ın bu pozisyonunu kaybettiğinin netleşmesiyle birlikte ABD dolarının da mevcut konumunun görece hızlı bir şekilde ortadan kalktığı görülebilecektir. Bu noktada vurgulamak gerekir ki ABD küresel ölçekteki göreceli gücü aşındıkça mevcut konumunu dolar örneğinde görüldüğü gibi daha hoyrat bir şekilde kullanmaya başlamakta ve bu da ABD'nin göreceli gücündeki aşınmayı ironik bir şekilde hızlandırmaktadır.

Öte yandan kısa vadede ABD doları mevcut konumunu sürdürecektir olsa da bu durumdan giderek daha fazla siyasi/ticari/ekonomik/finansal zarar gören ülkelerin bunu azaltma noktasında –küresel ölçekte yankı bulan “yerli parayla ticaret” önerisinde görüldüğü gibi– çeşitli alternatifleri uygulamaya soktukları görülecektir. Zira bir sistemden diğerine geçiş bir gecede husule gelmeyecek ve dünyada güç dengeleri değiştikçe mevcut sistem de yeni güç dengelerine paralel bir şekilde bir sonraki küresel ekonomik/finansal sistem “yönünde” esneyecek ve dönüşecektir.

Bu raporda mevcut sistemden giderek artan oranda zarar gören ülkelerin “kısa vade”de ne gibi alternatif uygulamalara yöneldikleri/yönelebilecekleri ve “uzun vade”de de ABD dolarının eksende olduğu mevcut küresel ticari/finansal sistemin yerini nasıl bir sistemin alabileceği tartışılmaktadır.

DOLAR NASIL KÜRESEL (REZERV) PARA BİRİMİ OLDU?

İkinci Dünya Savaşı akabinde kurulan finansal/ekonomik/ticari sistem 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında gerçekleştirilen ve birçok ülkenin temsilcisinin katıldığı toplantılar neticesinde şekillenmiştir. Bretton Woods olarak adlandırılan bu sistem çok büyük oranda ABD'nin istediği ve arzu ettiği biçimde husule gelmiştir. Bu sistemde ABD doları altına, diğer ülkelerin para birimleri de dolara endekslenmiştir. Böylece dolar küresel (rezerv) para birimine dönüşmüştür.

Bretton Woods'ta gerçekleştirilen söz konusu toplantıların/görüşmelerin ABD'nin istediği ve arzu ettiği şekilde sonuçlanması sürpriz olmamıştır. Zira ABD İkinci Dünya Savaşı'nın mutlak galibi olarak dünya ekonomisinde çok ciddi bir paya ve küresel ölçekte teknolojik liderliğe sahip bir konumdadır. Piyasa kuruna göre 1950'de ABD ekonomisi dünya ekonomisinin yaklaşık yüzde 40'ına tekabül etmektedir.¹ Satın alma gücü paritesine² (SGP) göre ise aynı yıl ABD'nin dünya ekonomisindeki payı yüzde 27 düzeyindedir.³

1. "National Accounts Data", World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (Erişim tarihi: 20 Eylül 2018).

2. Ülkelerin ekonomik büyüklüğü ve ülkeler arası ekonomik büyüklük karşılaştırmaları hem piyasa kuru hem de SGP'ye göre yapılır. Her iki yaklaşımın da kendine göre avantaj ve dezavantajları vardır ve her ikisi de ülkeleri birbiriyle karşılaştırırken hesaba katılmalıdır. Bir ülkenin bu iki hesaplama türüne göre ortaya çıkan ekonomik büyüklükleri birbirinden önemli ölçüde farklılaşabilir. Genel bir kural olarak bir ülkenin zenginlik düzeyi arttıkça piyasa kuruna göre ekonomik büyüklüğü ile SGP'ye göre ekonomik büyüklüğü arasındaki makas ilki lehine açılır. Bunun sebebi özellikle ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerde hayat pahalılığının daha zengin ülkelerde daha fazla olmasıdır. Örneğin aynı saç kesim hizmetini Londra'daki bir berberde almak Sivas'ta bu hizmeti almaya kıyasla çok daha pahalıdır. Bu duruma iktisat literatüründe "Balassa-Samuelsan" etkisi denir.

3. Angus Maddison, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, (Oxford University Press, Oxford: 2007), s. 381.

Yine ABD teknolojik olarak diğer ülkelere göre çok öndeydi. Öyle ki ABD'nin arkasından gelen Batı Avrupa ile arasında bile çok ciddi düzeyde bir verimlilik farkı bulunuyordu. Saatlik katma değer üretimi 1950'de Batı Avrupa'da ABD'dekininki sadece yüzde 44'ü düzeyinde idi. Kişi başı milli gelir de sadece yüzde 47'si mesabesindeydi.⁴

Öte yandan savaş sonrasında ABD dünyadaki altın rezervlerinin çok büyük kısmına tek başına sahipti. 1950'de Washington'ın elinde tuttuğu altın rezervi küresel altın rezervinin yüzde 65'inden fazlasına tekabül ediyordu.⁵ ABD'nin bu hususta sahip olduğu çok güçlü konum da doların küresel (rezerv) para birimi haline gelmesinde hatırı sayılır bir rol oynadı. Bunların yanı sıra ABD'nin dünya ticaretindeki payı 1950'de yüzde 14,6'ydı.⁶

ABD'de 1950'ler ve 1960'larda gerçekleşen bütçe açıkları ve enflasyon doların altın cinsinden reel değerinin zaman içinde azalmasına yol açmıştır.⁷ Dolar ile altın arasında sistem gereği sabit kur bulunması da böylece doların altın cinsinden "resmi değer"i ile "piyasa değer"i arasındaki farkın açılmasına neden olmuştur. Bu durum zaman içinde dolar kuru üzerindeki baskıyı artırmıştır.

ABD'nin 1950'ler boyunca –sadece bir yıl hariç olmak üzere– sürekli ödemeler bilançosu açığı vermesi neticesinde 1961'de ABD'nin yurt dışı dolar yükümlülükleri altın rezervlerini aşmıştır. Bu durum altın-dolar paritesinin sürdürülebilirliği noktasında önemli soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küresel ölçekte birçok merkez bankası bu süreçte ellerindeki dolar rezervlerini azaltıp altın rezervlerini artırmaya başlamıştır. Yine 1960'tan itibaren ABD'den önemli düzeyde kısa vadeli sermaye çıkışı yaşanmıştır. 1958-1962 arasında ülkenin ortalama altın stoku kaybı önceki döneme kıyasla altı katına çıkarak yılda 1,4 milyar dolara yükselmiştir. Toplamda ise ABD'nin altın rezervi yüzde 30 düzeyinde (6,8 milyar dolar) azalmıştır.⁸ ABD Hazinesi ise bu süreçte dolar üzerindeki baskıyı azaltabilmek adına otuz senelik bir aradan sonra Mart 1961'de döviz kuru piyasasına

4. Barry Eichengreen, *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*, (Princeton University Press, Princeton: 2008), s. 18.

5. Timothy Green, *Central Bank Gold Reserves: An Historical Perspective since 1845*, (World Gold Council, Londra: 1999), s. 18.

6. Angus Maddison, *The World Economy Volume 1: A Millennial Perspective*, (OECD Publishing, Paris: 2006), s. 360-361.

7. Matias Vernengo, "Bretton Woods", *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*, ed. John Edward King, (Edward Elgar Publishing, Cheltenham: 2012), s. 32.

8. Michael D. Bordo, Owen F. Humpage ve Anna J. Schwartz, "US Intervention during the Bretton Woods Era: 1962-1973", *National Bureau of Economic Research*, Sayı: 16946, (2011), s. 5.

müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Bir yıl sonra ABD Merkez Bankası (Fed) da doların piyasa değerini koruyabilmek adına adımlar atmıştır.⁹

Öte yandan 1939'da kapandıktan sonra 1954'te yeniden açılan Londra Altın Borsası zaman içinde yatırımcılar ve politika yapıcılarının altının dolar cinsinden piyasa fiyatını yakından takip ettikleri önemli bir merkez haline gelmiştir. Öyle ki bu borsada belirlenen altının piyasa fiyatı Bretton Woods sisteminin dayandığı altın-dolar kurunun sürdürülebilirliği noktasında bir barometreye dönüşmüştür.¹⁰ 1960'ta bu borsada altının piyasa fiyatının resmi kur olan 35 doların epey üzerine çıkarak gün içi alış-satışlarda 40 dolara kadar yükselmesi neticesinde ABD (İngiltere aracılığıyla) bu borsada altın satarak dolar-altın kuruna müdahale etmek zorunda kalmıştır. ABD bu tarz müdahalelerin maliyetini tek başına kaldıramayacağı için 1961'de başta kendisi olmak üzere sekiz ülkenin dahil olduğu bir "Altın Havuzu"¹¹ kurulmuştur. Bu havuzda ABD'nin kotası yüzde 50 olmuştur. Altın Havuzu'ndaki ülkeler Londra, Rusya veya Güney Afrika'dan aldıkları altını üyelerce belirlenen sabit bir fiyatın üzerinde satın alamayacaklardır.¹² Fakat Altın Havuzu da geçici bir çözüm olmuştur. Dolar üzerindeki baskı 1960'lar boyunca giderek artmıştır. Son darbe de sterlinin Kasım 1967'de devalüe edilmesiyle gelmiştir. Bu gelişmenin akabinde Londra Altın Borsası'nda dolar üzerindeki baskı önemli ölçüde artmış ve Mart 1968'de Altın Havuzu dağılmıştır.¹³

ABD'de enflasyonun 1965'ten sonra hızlanması dolar üzerindeki baskının ciddi şekilde artmasına neden olmuştur. Altın Havuzu'nun geçici bir çözüm sunması ve 1968'de dağılmasının akabinde Bretton Woods sisteminin sürdürülebilirliği ciddi ölçüde tehlikeye girmiştir. Nihayetinde Bretton Woods sistemi 1971'de ABD Başkanı Nixon'ın dolar ile altın arasındaki resmi bağı koparmasıyla fiilen çökmüştür. 1973'te Smithsonian Antlaşması'nın sona ermesiyle birlikte de Bretton Woods sisteminin sonuna resmen gelinmiştir.

1970'lerde çöken Bretton Woods'un yerini peyderpey neoliberal sistem almıştır. Bretton Woods temel anlamda sabit kurun hüküm sürdüğü, uluslararası sermaye hareketlerinin oldukça kısıtlı olduğu ve faizler üzerinde devlet kont-

9. Bordo, Humpage ve Schwartz, "US Intervention During the Bretton Woods Era: 1962-1973", s. 3.

10. Michael D. Bordo, Eric Monnet ve Alain Naef, "The Gold Pool (1961-1968) and the Fall of the Bretton Woods System. Lessons for Central Bank Cooperation", *National Bureau of Economic Research*, Sayı: 24016, (2017), s. 16.

11. Bordo, Monnet ve Naef, "The Gold Pool (1961-1968) and the Fall of the Bretton Woods System. Lessons for Central Bank Cooperation".

12. Bordo, Monnet ve Naef, "The Gold Pool (1961-1968) and the Fall of the Bretton Woods System. Lessons for Central Bank Cooperation", s. 18-20.

13. Bordo, Monnet ve Naef, "The Gold Pool (1961-1968) and the Fall of the Bretton Woods System. Lessons for Central Bank Cooperation", s. 46-47.

rolünün bulunduğu bir sistemdir. Yani genel olarak epey “kontrollü” bir yapıya sahiptir. Neoliberal sistem ise birçok açıdan Bretton Woods’un tam tersi yönde özellikler taşımaktadır. Sabit kurlar yerini dalgalı kurlara bırakırken uluslararası sermaye hareketleri ve faizler üzerindeki neredeyse bütün kısıtlamalar kaldırılmıştır. 1970’te IMF’ye üye ülkelerin yüzde 97’si sabit kur rejimine sahiptir. Bu oran 1980’de yüzde 39’a ve 1999’da da yüzde 11’e gerilemiştir.¹⁴ Yine neoliberalizm bünyesinde 1980’lerde ciddi bir finansal serbestleşme yaşanmıştır. Yani finansal kesim üzerindeki regülasyon ve çeşitli kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bretton Woods ne kadar “kontrollü” bir yapıya sahipse neoliberal sistem de o oranda “kontROLSÜZ” bir yapı özelliğini taşımaktadır. Bu durum ise yansımaları sayısında patlama yaşanan finansal krizlerde bulmuştur.

Bretton Woods ile neoliberalizm birbirinden çok farklı sistemler olmasına rağmen oldukça temel bir konuda aynı özelliğe sahiptir: ABD dolarının uluslararası (rezerv) para birimi olma özelliği. Bretton Woods döneminde çokça ifade edildiği üzere ABD dolarının arkasında “altın” bulunmakta ve ABD ekonomisi dünya ekonomisinin oldukça büyük bir kısmına denk gelmektedir. Neoliberal sistemde ise bir taraftan –hala dünyanın hegemonik gücü olmasına rağmen– ABD ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki payı eskisi kadar değildir ve giderek azalmaktadır diğer taraftan da artık ABD dolarının arkasında altın yoktur. Bu durum ABD dolarının küresel para birimi olma özelliğine bir halel getirmemiştir. Zira neoliberal sistemin kendisine özgü “dinamik”leri ve doların uluslararası (rezerv) para birimi olmasının ülkelere sağladığı ikincil faydalar doların statüsünü korumasına yardımcı olmuştur. Şöyle ki ABD, doların uluslararası (rezerv) para birimi olmasından başta senyoraaj geliri olmak üzere ciddi şekilde fayda elde ederken diğer ülkeler de tek bir para biriminin (doların) ekseninde olduğu finansal/ticari sistemin göreceli olarak istikrarlı bir yapı taşımamasından kısmi düzeyde bir yarar sağlamaktadır.¹⁵

14. Carmen M. Reinhart, “The Mirage of Floating Exchange Rates”, *American Economic Review*, Cilt: 90, Sayı: 2, (2000), s. 65-70.

15. Mevlüt Tatlıyer, “Kurun Doğal Seviyesi ve Doların ‘İtibarı’”, *Kriter*, Sayı: 27, (2018).

DOLARIN MEVCUT KONUMUNUN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Doların uluslararası (rezerv) para birimi olma konumunun sürdürülebilirliği 1950'lerden yani daha en baştan itibaren yaşanan çeşitli olaylar neticesinde birçok defa sorgulanmıştır. Bütün bu sorgulamaların ekseninde ise “Triffin ikilemi” olarak tabir edilen durum bulunmaktadır. Bundan bağımsız bir şekilde doların mevcut konumu ABD'nin İkinci Dünya Savaşı akabinde elde ettiği “dünyanın hegemon gücü” olma pozisyonunun sürdürülebilmesine bağlıdır.

İlk olarak ünlü iktisatçı Robert Triffin 1950'ler ve 1960'larda yazdığı birçok makalesinde doların ekseninde olduğu Bretton Woods'un sürdürülebilirliğini sorgulamış ve bu sistemin önünde sonunda yıkılacağını iddia etmiştir. Triffin 1957'de kaleme aldığı eserinde son yıllarda diğer ülkelerin rezervlerindeki ciddi iyileşmenin arkasında ABD'nin dış dünyaya gerçekleştirdiği önemli miktardaki net rezerv aktarımının bulunduğunu fakat bu gidişatın çok uzun süre devam edemeyeceğini belirtmiştir.¹⁶

Triffin'in 1960'ta yazdığı eserinin ismi dahi oldukça açıklayıcıdır: *Altın ve Dolar Krizi: Konvertibilitenin Sürdürülebilirliği*.¹⁷ Yazar ABD'nin süregiden ödemeler bilançosu açığını kapatması durumunda onsu 35 dolara altın üretiminin dünyanın artan rezerv ihtiyacını karşılayamayacağını söylemiştir. ABD'nin açık vermeye devam etmesi durumunda da yurt dışı yükümlülüklerdeki artışın (talep

---

16. Robert Triffin, *Europe and the Money Muddle: From Bilateralism to Near-Convertibility, 1947-1956*, (Yale University Press, Connecticut: 1957), s. 296-297.

17. Robert Triffin, *Gold and The Dollar Crisis: The Future of Convertibility*, (Yale University Press, Connecticut: 1960).

edildiğinde) doları altına çevirme kabiliyetini ciddi şekilde aşındıracağı ve bu durumun da nihayetinde “altın ve dolar krizi”ne yol açacağını savunmuştur.¹⁸

İktisat politikası açısından ifade edecek olursak Triffin'e göre altına endekslenmiş ulusal bir para biriminin uluslararası (rezerv) para birimi olması sürdürülebilir değildir. Zira böyle bir para birimine sahip olan ülke (Bretton Woods sisteminde ABD) uyguladığı para politikasında ulusal ihtiyaçları önceleyip ödemeler bilançosunda denkliliği sağlamaya çalışması durumunda dünyanın rezerv ve likidite ihtiyacına cevap vermemiş olacaktır. Böylece direkt olarak bu ülkenin para biriminin uluslararası (rezerv) para birimi olma özelliği hızla aşınarak ortadan kalkacaktır. Öte yandan bu ülke kendi para biriminin küresel (rezerv) para birimi olma özelliğini ve küresel ihtiyaçları önceleyerek dünyaya ihtiyaç olan rezerv ve likiditeyi sağlaması durumunda ise altın ile kendi para birimi arasındaki konvertibilitenin zaman içinde sürdürülemez bir noktaya taşınmasına yol açacaktır. İşte bu ikilem literatürde “Triffin ikilemi” veya “Triffin paradoksu” olarak nitelendirilmektedir.

Daha sonraki yıllar açık bir şekilde ABD'nin ikinci yolu tercih ettiğini göstermiştir. ABD dolar-altın konvertibilitesinin devam edebilmesi noktasında Altın Havuzu gibi çeşitli girişimlerde bulunsa da bütün bunlar Triffin ikilemiyle ifade edilen o derin problemi ortadan kaldırmaya değil hafifletmeye dönük olmuştur. Bu çabalar da sonunda doğal olarak boşa çıkmıştır.

Bununla birlikte doların uluslararası (rezerv) para birimi olma özelliği Bretton Woods sisteminin 1970'lerde yıkılmasıyla ortadan kalkmamış, dolar “yeni bir kimlik”le konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Fakat 1970'lerden bu yana doların konumu yaşanan çeşitli olaylar neticesinde defalarca sorgulanmıştır.

Bu çerçevede doların mevcut konumunu iki boyutta değerlendirmek gerekmektedir: İlk olarak doların daha en baştan küresel (rezerv) para birimi olarak kullanılabilmesi için ona sahip ülke küresel hegemon güç niteliği taşınmalıdır. İkincisi de dolar uluslararası ekonomik/finansal sistemin düzgün işlemlerini sağlayacak şekilde belirli özelliklere sahip olmalıdır.

İlk faktör doların daha en başta nasıl uluslararası (rezerv) para birimi haline gelebildiği ve bu konumunu sürdürebilmesi için de ABD'nin neden küresel hegemonik güç olarak kalması gerektiğiyle ilgilidir. İkinci faktör de doların mevcut konumunu koruyabilmesi için sahip olması gereken parasal özelliklerle alakalıdır.

18. Robert Triffin, “Gold and the Dollar Crisis: Yesterday and Tomorrow”, *Essays in International Finance*, Sayı: 132, (1978), s. 2.

İlk faktör çerçevesinde İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve bugün birçok değişiklikle birlikte az veya çok devam edegelen küresel ekonomik/finansal sistem dünya tarihinde istisnai bir yere sahiptir. Zira dünya tarihinde daha önce birçok büyük devlet ve imparatorluk görülmüş olmasına rağmen hiçbiri ABD'nin bu savaş sonrası eriştiği mutlak ve göreceli güce asla erişememiştir. ABD bu bağlamda “dünya tarihinde görülmüş olan en güçlü devlet” olarak rahatlıkla tanımlanabilir. İşte ABD sahip olduğu bu güç sayesinde doları uluslararası (rezerv) para birimi yapabilmiştir.

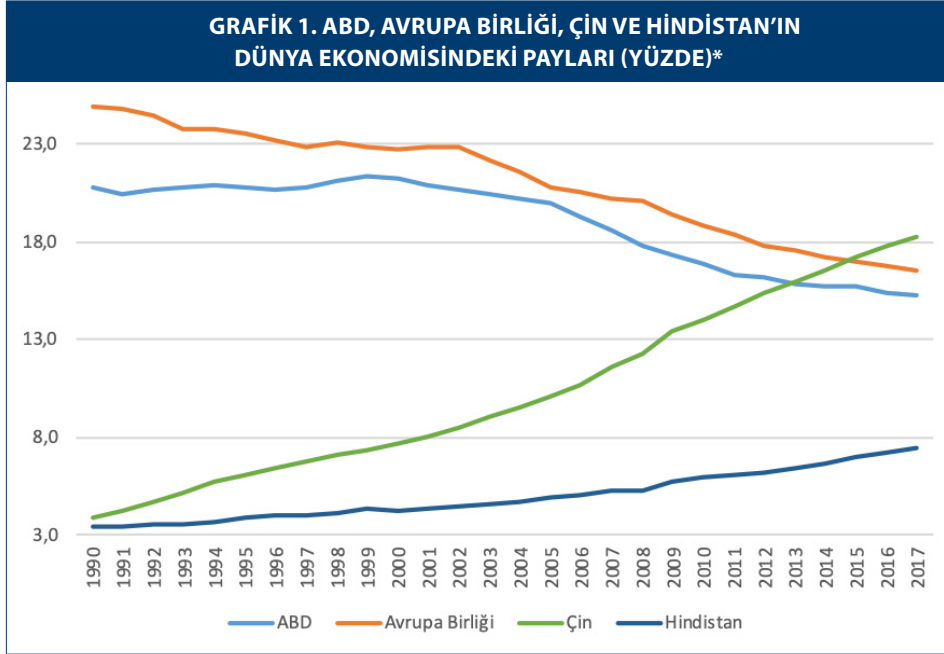
Belirtmek gerekir ki Bretton Woods görüşmeleri sırasında doların özel bir role sahip olması konusu aslında hiç tartışılmamıştır. Söz konusu görüşmelere ait nihai raporun hazırlanması aşamasında bu çok özel konum dolara ABD tarafından tek taraflı ve müzakeresiz olarak “bahşedilmiştir”.¹⁹ Diğer ülkeler ile ABD arasındaki güç farkı herhangi bir itiraza mahal vermeyecek ölçüde yüksek olduğundan bu durum mecburen kabullenilmiştir.

Dolar gibi yerli bir para biriminin “dünyanın para birimi” olabilmesi ABD'nin dünyadaki istisnai konumu sayesinde gerçekleşirken ABD de mutlak gücünü dolar sayesinde ciddi ölçüde besleme olanağına kavuşmuştur. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte gücünü önemli ölçüde artırdığı ortadadır. Fakat diğer ülkeler de zaman içinde güçlerini dikkate değer oranda artırdığından ABD ile aralarındaki farkı ciddi ölçüde kapatmıştır. Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya savaştan sonraki otuz yıllık süreçte ABD ile aralarındaki verimlilik farklarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Fakat bu ülkelerin dağınık bir görünüm sergilemesi ve ABD ile aralarındaki askeri güç farkının halen muazzam ölçekte olması Washington veya doların konumu için bir tehlike arz etmelerinin önüne geçmiştir.

Öte yandan Grafik 1 ve 2'de özellikle 1990'lardan itibaren dünyada gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkeler ile aralarındaki farkı giderek azaltmaya başladıkları açıkça görülmektedir. Çin ve Hindistan'ın başını çektiği bu eğilim dünyanın giderek teknolojik/ekonomik/askeri boyutlarda daha “düz” bir yer haline gelmesine yol açmakta ve dünyanın ekonomik/ticari/finansal ekseninin giderek Asya'ya kaymasına neden olmaktadır. Bütün bu yaşananlar da aslında dünya tarihinde istisnai şekilde yaşanmış olan bir “dengesizlik” (yani tek bir süper gücün dünyaya çeşitli boyutlarda “hakim” olma) döneminin sonlarına yaklaşmakta olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede dünya tek bir hegemon gücün iradesini bir şekilde hakim kılamadığı, birçok bölgesel gücün küresel ölçekte rekabet ettiği çok

19. Massimo Amato ve Luca Fantacci, “Back to Which Bretton Woods? Liquidity and Clearing as Alternative Principles for Reforming International Money”, *Cambridge Journal of Economics*, Cilt: 38, Sayı: 6, (2014), s. 11.

kutuplu ve daha normal bir sisteme doğru hızla ilerlemektedir.²⁰ Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki söz konusu gidişat dünya tarihi için oldukça hızlı olmasına rağmen insan yaşamı için oldukça yavaş bir süreçtir. Yani söz konusu gidişatın dünyayı çok kutuplu bir hale getirebilmesi ve küresel ölçekte yeni bir ekonomik/ finansal sistem üretebilmesi ancak uzun vadede gerçekleşebilecektir.

Kaynak: World Bank

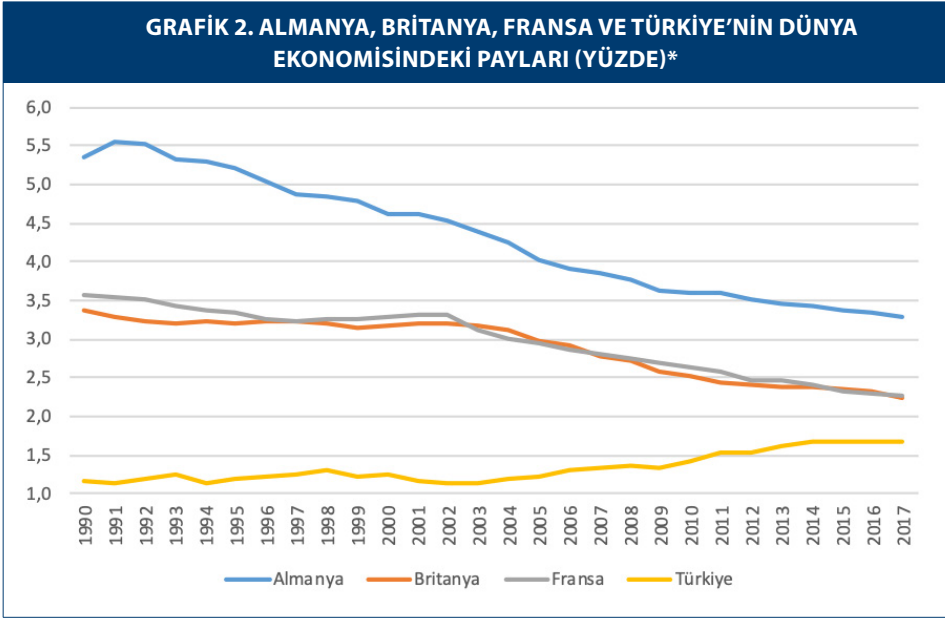
* Oranlar SGP'ye göre ilgili ülke ekonomisinin o yılda dünya ekonomisi içindeki payını göstermektedir.

Dünya bir defa az veya çok ekonomik/askeri boyutlarda çok kutuplu hale geldikten sonra herhangi bir para biriminin uluslararası (rezerv) para birimi olarak kullanılabilmesi ve bunun dünyaya kabul ettirilebilmesi hiç de kolay olmayacaktır. Bu bağlamda dolar ancak ABD küresel hegemon güç iken mevcut konumunu sürdürebilecektir. Bu noktada ifade etmek gerekir ki dünyanın istikrarlı bir uluslararası (rezerv) para birimine sahip olması en çok o para birimine sahip ülkeye (yani ABD'ye) yaramakla birlikte aslında tüm dünyaya da göreceli olarak istikrarlı bir finansal/ticari düzen sunması bakımından “kısmi ölçüde” fayda sağlamaktadır.²¹ Bu açıdan “tek kutuplu” dünyadan “çok kutuplu” dünyaya geçişte doların eksende olduğu uluslararası

20. ABD ile SSCB'nin Soğuk Savaş döneminde “askeri ve siyasi boyut”ta dünyanın iki kutbunu teşkil ettikleri vakiydir. Fakat “ekonomik, finansal ve ticari boyut”larda ABD küresel ölçekte çok ciddi bir hegemonyaya sahip olmuştur.

21. Tatliyer, “Kurun Doğal Seviyesi ve Doların ‘İtibarı’”.

finansal/ticari sistemin yerini alacak sistemin de dünyaya en azından benzer ölçüde ve yüksek ihtimalle de daha yüksek düzeyde fayda sağlaması beklenir. Böylesi bir sistem herhangi bir ülkenin para birimi değil bir çeşit “küresel para birimi” veya “bölgesel para birimleri” ekseninde kurulabilir ki bu da ancak birçok ülkenin küresel ölçekte uzlaşısıyla mümkün olabilir. Söz konusu durum da aslında ilgili sürecin ancak uzun vadede gerçekleşebileceğini gösteren başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynak: World Bank

* Oranlar SGP'ye göre ilgili ülke ekonomisinin o yılda dünya ekonomisi içindeki payını göstermektedir.

İkinci faktör çerçevesinde paranın temel anlamda üç temel fonksiyonu vardır:

- Mübadele (ödeme) aracı olarak kullanılması
- Hesap birimi niteliği taşıması
- Değer saklama aracı olması

Uluslararası bir para biriminin de küresel ölçekte söz konusu üç fonksiyonu başarılı bir şekilde sağlayabilmesi gerekir. Böylesi bir role sahip ulusal bir para biriminin istikrarlı bir küresel finansal/ticari sistemi mümkün kılabilmesi için şu özellikleri taşıması gerekmektedir:

- Uzun vadede değerini yitirmemelidir.
- Yüksek volatiliteye (oynaklığa) sahip olmamalıdır.
- Finansal istikrarı sağlayabilmelidir.
- Siyasi bir silah olarak kullanılmamalıdır.

Öncelikle uluslararası ticari ve finansal işlemlerde kullanılacak para biriminin uzun vadede değerini koruyamaması ve/veya yüksek volatiliteye sahip olması küresel ekonomik/ticari/finansal sistemin istikrarsız bir yapı taşımaya yol açacaktır ki bu da direkt söz konusu para biriminin uluslararası (rezerv) para birimi olarak kullanılmasının dünya için zararlı olduğu yönünde kuvvetli bir izlenim bırakacaktır.

İkinci olarak söz konusu para biriminin sahibi olan ülkenin (yani ABD'nin) bu para birimini (yani doları) siyasi hedeflerine ulaşabilme noktasında bir silah veya kaldıraç olarak kullanmaya çalışması durumunda ise söz konusu para biriminin bir taraftan volatilitesi artacak diğer taraftan da değeri “ekonomi dışı” gerekçelerle değişmiş olacaktır. Bu durum da küresel ticari/finansal sistemin istikrarını zedeleyecektir. Dahası tüm dünya için artan belirsizlik bu sistemin sürdürülebilirliğini yaralayacaktır. Sonuç olarak da söz konusu parasal/finansal düzenin ülkelere “maliyet”i başta hedef alınan ülke olmak üzere tüm dünya için önemli ölçüde artacaktır. Bu para biriminin küresel itibarı da böylece sarsılacaktır.

Bu çerçevede uluslararası (rezerv) para birimine sahip ülkenin söz konusu konumunu sürdürebilmesi ve koruyabilmesi noktasında şu beş faktör kritik öneme sahiptir:

- Yüksek cari açığa sahip olmaması
- Yüksek bütçe açığı bulunmaması
- Yüksek enflasyona sahip olmaması
- Finansal istikrarı sağlayabilmesi
- Siyasi gerekçelerle diğer ülkelere ekonomik/finansal yaptırımlarda bulunmaması ve/veya ekonomik/finansal saldırı yapmaması

Yüksek cari ve bütçe açıkları bir ülkenin harcamalarının önemli bir kısmını basit bir şekilde para “basarak” finanse ettiğini göstermesi bakımından söz konusu para biriminin değerini düşürücü yönde bir etkiye sahiptir. Yine bu ülkede enflasyon oranının yüksek olması da direkt olarak bu paranın “değer”ini düşürmektedir. Son olarak uluslararası para birimine sahip olmanın direkt ve/veya dolaylı avantajlarını kullanarak diğer ülkelere karşı bunu siyasi bir koz şeklinde araçsallaştırmak da “oyunu kurallarına göre oynamamak” anlamına geleceğinden söz konusu para birimine ve ülkeye dönük güveni azaltacaktır.

İlk olarak İkinci Dünya Savaşı akabinde ABD ekonomisi dünyanın uzak ara en büyük ve en verimli ekonomisi olmuştur. Savaştan önemli derecede harap olmuş bir şekilde ayrılmış olan ve zaten ABD ile aralarında ciddi şekilde teknoloji açığı bulunan (çoğu Avrupalı) diğer sanayileşmiş ülkelerin Washington ile reka-

bet edebilmesi ve sağlıklı bir şekilde ticaret yapabilmesine olanak bulunmamıştır. Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki ticarete kullanmak üzere ellerinde –doğal olarak– yeterince dolar rezervi de yoktur. Zaten –pek bilinmese de– Avrupa ülkeleri 1950-1958 sürecinde kendi aralarındaki ticarete doları değil “Avrupa Ödemeler Birliği” (European Payments Union, EPU) çerçevesinde bir tür takas yöntemini kullanmıştır. Bilindiği haliyle Bretton Woods sistemi de ancak 1958’in sonlarına doğru işlemeye başlamıştır. Dolar ile diğer para birimleri arasındaki konvertibilite de böylece 1958’den sonra sağlanabilmiştir. Bu açıdan ilgili dönemde ABD’nin dünyanın geri kalanının bir şekilde dolar rezervi oluşturmaya “ihtiyacı” vardır.

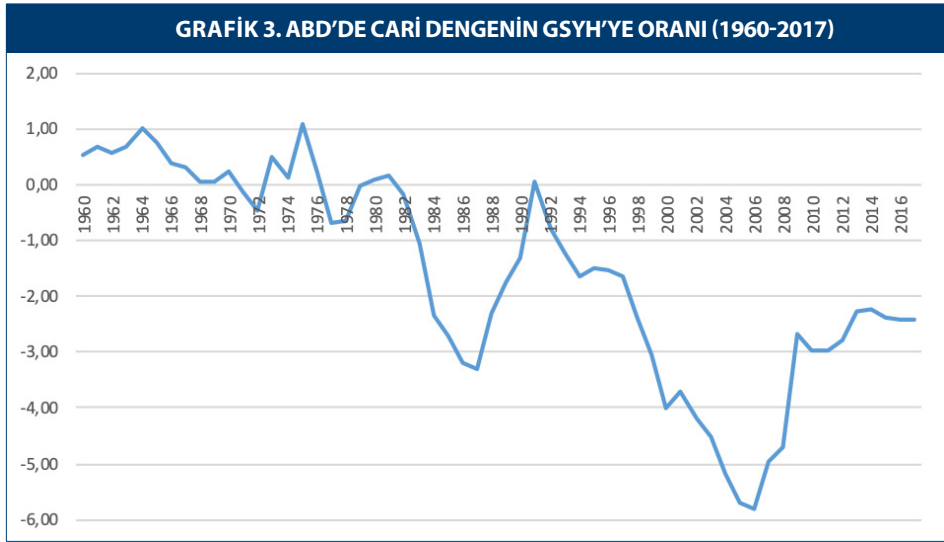
Bu çerçevede ABD bir taraftan şirketleri vasıtasıyla oldukça önemli kar fırsatları sunan uluslararası yatırımlarla diğer taraftan da Marshall yardımlarıyla doların uluslararası bir konuma sahip olması noktasında önemli bir çaba sergilemiş ve bu ülkelerin dolar rezervi oluşturabilmesini sağlamıştır.²² Bu süreçte cari fazla veren ABD’nin zaten bu şekilde doğrudan yatırım ve yardımlar çatısı altında ödemeler bilançosu açığı vermektan başka bir çaresi bulunmamaktadır. Dünya ekonomisinin mevcut durumu da söz konusu ihtiyaçla uyumlu olduğundan bu süreç “doğal” bir şekilde ilerlemiş ve sonuçta ABD doları uluslararası (rezerv) para birimi haline gelebilmiştir. Fakat daha önce ifade edildiği üzere Bretton Woods sistemi yine de sürdürülebilir bir yapıya sahip değildir.

1960’ların tamamında ve 1970’lerin çoğunda cari fazla veren ABD –başta Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya olmak üzere diğer ülkelerin ABD ile aralarındaki teknoloji ve verimlilik açığını kapatmalarıyla birlikte– 1980’lerden itibaren giderek artan oranda cari açık vermeye başlamıştır. Böylece 1980’lere kadar dünyanın dolar ihtiyacını uluslararası yatırımlarla sağlamış olan ABD daha sonraları bu ihtiyaca “cari açık” ile cevap vermeye başlamıştır. Fakat bu durum zaman içinde kontrolden çıkarak doların konumunun ciddi şekilde sorgulanmasına yol açmıştır.

1960-1982 döneminde ABD’de cari dengenin gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYH) oranı yılda ortalama yüzde 0,23 olarak gerçekleşmiştir. Yani bu süreçte ABD toplamda cari fazla vermiştir. Söz konusu yirmi üç yılda verilen cari fazla 32 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 1983-2017 döneminde ise ABD senede ortalama yüzde 2,65 düzeyinde cari açık vermiştir. ABD’de bu otuz beş yıllık süreçte toplamda 11,1 trilyon dolar cari açık söz konusu olmuştur. Bu da senede ortalama 317 milyar dolar cari açık anlamına gelmiştir. Belirtmek gerekir ki ABD’de cari açığın GSYH’ye oranı 2004-2007 sürecinde yılda ortalama yüzde 5,41 düzeyinde

22. Joseph E. Stiglitz ve Bruce Greenwald, “Towards a New Global Reserve System”, *Journal of Globalization and Development*, Cilt: 1, Sayı: 2, (2010), s. 4.

olmuştur. Rekor ise 2006'da görülen yüzde 5,82'lik cari açıktır. ABD 2008 küresel ekonomik krizinin patlak vermesiyle birlikte cari açığını ciddi şekilde düşürerek yüzde 2'ler düzeyine getirmiştir. 2017 itibarıyla bu oran yüzde 2,41 olarak uzun vadeli ortalamasına epey yaklaşmıştır. ABD 2017'de toplamda tam 466 milyar dolar cari açık vermiştir.²³ Görüldüğü üzere ABD 1980'lerden itibaren dünyanın artan rezerv para ihtiyacını uluslararası yatırımlarla değil yüksek düzeydeki cari açıkla sağlamaya başlamıştır.

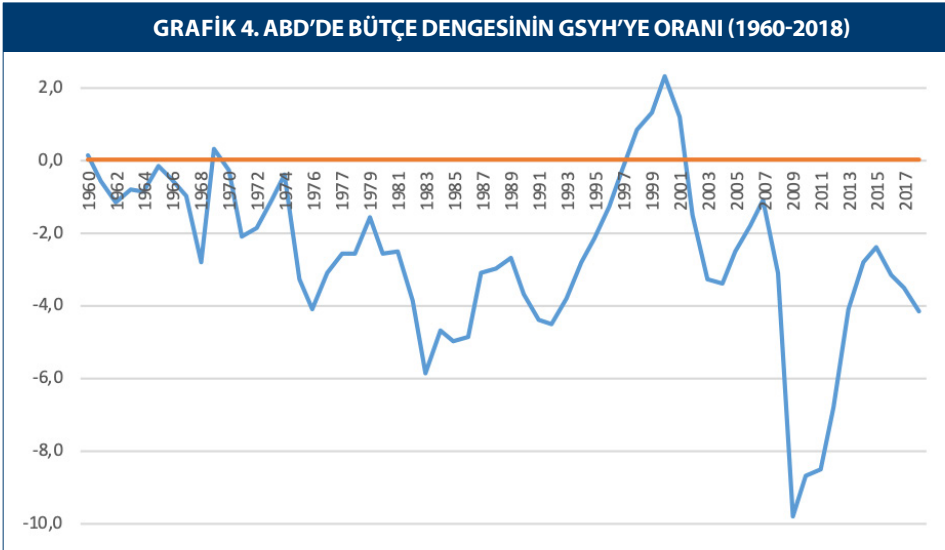
Kaynak: U.S. Bureau of Economic Analysis ve World Bank

İkinci olarak ABD 1950'lerden 1970'lerin ilk yarısına kadar bütçe disiplinine sahiptir. 1950-1974 sürecinde ABD'de bütçe açığının GSYH'ye oranı yılda ortalama yüzde 0,7 olarak gerçekleşmiştir. Fakat bu tarihten sonra ABD'de bütçe disiplininden ciddi ölçüde taviz verilmeye başlanmıştır. 1975-2017 sürecinde verilen bütçe açığının GSYH'ye oranı yılda ortalama yüzde 3,2 olmuştur. ABD'nin 2018'de yüzde 4,2 bütçe açığı vermeyi beklediğini de burada vurgulamak gerekmektedir.²⁴ Kamu borcunun GSYH'ye oranı yüksek bütçe açıklarıyla beraber 1970'lerle birlikte ciddi bir uzun vadeli yükseliş trendine girmiştir. 1974'te yüzde 31 olan ve 2008 krizi öncesinde yüzde 63'e kadar yükselen bu oran sonraki süreçte ciddi bir ivme kazanarak 2017 itibarıyla yüzde 105'i aşmıştır.²⁵

23. U.S. Bureau of Economic Analysis ve World Bank.

24. "Office of Management and Budget: Historical Tables", White House, www.whitehouse.gov/omb/historical-tables, (Erişim tarihi: 22 Ekim 2018).

25. "Federal Debt: Total Public Debt as Percent of Gross Domestic Product", Federal Reserve Bank of St. Louis, fred.stlouisfed.org/series/GFDEGDQ188S, (Erişim tarihi: 9 Kasım 2018).

Kaynak: Office of Management and Budget: Historical Tables

Üçüncü olarak ABD’de 1952-1965 döneminde ılımlı bir seyir izleyen enflasyonun daha sonraki süreçte önce emtia daha sonra da petrol fiyatlarındaki ciddi artışla beraber ciddi bir yükseliş trendine girdiği görülmektedir. ABD’de enflasyon 1969’da yüzde 6,2’ye, 1974’te yüzde 12,3’e, 1979’da da yüzde 13,3’e kadar yükselmiştir. Daha sonraki süreçte Fed’in uyguladığı aşırı sıkı para politikasıyla birlikte yaşanan resesyon ABD’de enflasyonun 1982’de yüzde 3’ler düzeyine inmesini sağlamıştır. Fakat 1987-1990 sürecinde tekrardan yükselişe geçerek yılda ortalama yüzde 4,9 düzeyine gelmiştir. Bu tarihten sonra ABD’de ılımlı enflasyon hüküm sürmüştür ve 1991-2017 sürecinde enflasyon yılda ortalama yüzde 2,3 olarak gerçekleşmiştir.²⁶ Sonuç olarak ABD’de enflasyon dönem dönem dolara dönük güveni zedeleyecek şekilde yükselmiş olsa da genel itibarıyla ABD’de enflasyonun –resesyon pahasına da olsa– kontrol altında tutulmaya çalışıldığı ve bunda da önemli oranda başarı gösterildiği anlaşılmaktadır.

Dördüncü olarak Bretton Woods sisteminin yıkılarak neoliberal sisteme geçilmesiyle birlikte doların sağladığı kaldıraç ve ABD’nin merkezi konumu dolaşısıyla dünyada Washington mihmandarlığında çok ciddi bir “finansal ve ticari serbestleşme” dalgası yaşanmaya başlamış, bu durum ise dünya ekonomisinin çok daha istikrarsız hale gelmesine yol açmıştır. Dünyada yaşanan finansal krizlerin sayısında da neoliberalizme geçişle birlikte ciddi bir patlama yaşanmıştır. Son olarak 2008 küresel finans krizi bizzat ABD tarafından dünyaya “ihraç” edilmiştir.

26. “Historical Inflation Rate”, Bureau of Labor Statistics.

ABD’de ortaya çıkan bu krizin tüm dünyaya çok hızlı bir şekilde yayılabilmesinin arkasında ise “finansal deregülasyonlar”ın yanı sıra doların küresel finansal sisteminin ekseninde olması yatmaktadır. Böylece aslında neoliberal dönemde doların “istikrar sağlama” fonksiyonu/görevi ciddi oranda aşınmıştır.

Son olarak doların sağladığı kaldıraçın muazzam katkısıyla küresel finans ve uluslararası ödeme sisteminin merkezinde yer alan ABD bu gücünü özellikle son yıllarda siyasi kazanımlar elde edebilmek amacıyla diğer ülkeler aleyhinde ekonomik bir silah olarak kullanmaya başlamıştır. Özellikle son iki yıl içinde Ankara ile Washington arasındaki siyasi gerilimin artmasıyla birlikte ABD eksenli finansal kurum ve kuruluşların Türkiye ve ekonomisini giderek artan şiddette subjektif ve negatif değerlendirmelere konu ettiği diğer taraftan da Türk lirasına (TL) düşük çeşitli finansal saldırıların yaşandığı müşahede edilmiştir.²⁷

Kasım 2016, Ocak 2017²⁸ ve Ekim-Kasım 2017’de yaşanan finansal saldırılar neticesinde TL dolar karşısında ciddi ölçüde değer yitirmiş ve dolar kuru bir yıl içinde 2,95 TL düzeyinden 3,95 TL seviyelerine kadar yükselmiştir. Fakat 2000’lerde yaşanan küresel likidite bolluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) uyguladığı sıkı para politikası nedeniyle 2003-2016 sürecinde TL’nin haddizatında dolar karşısında aşırı değerli olduğunu ve TL/dolar kurunun da yaşanan finansal saldırılar neticesinde nihayetinde ironik bir şekilde “daha doğru düzeyler”e geldiğini belirtmek gerekmektedir.²⁹ Bu noktada denilebilir ki söz konusu finansal saldırıların yaşanmaması durumunda TL dolar karşısında daha yavaş ve daha ılımlı bir şekilde değer yitirecekti. Kurda gözlenen volatilité de çok daha az olacaktır.

Türkiye ekonomisine dönük bu üç finansal saldırı haddizatında ciddi finansal saldırılardır. Fakat Mayıs³⁰ ve Ağustos 2018’de yaşanan finansal saldırılar önceki üç finansal saldırıyı dahi gölgede bırakacak ölçüde şiddetli olmuştur. Kur Mayıs’ta 4 TL düzeyinden 4,50 TL düzeyine yükselirken Temmuz’da 4,90 TL, Ağustos’ta da inanılmaz bir sıçramayla 6,50 TL seviyelerine çıkmıştır. Böylece Mayıs-Ağustos 2018 sürecinde dolar karşısında TL yüzde 60 düzeyinde değer yitirmiştir. Kur gün sonu itibarıyla zirvesini 13 Ağustos’ta 6,88 TL ile görmüştür.

Türkiye böylece Ağustos 2018 itibarıyla kendisini bir finansal türbülansın içinde bulmuştur. Enflasyon çok kısa süre içerisinde Eylül-Ekim 2018 itibarıyla

27. Geniş bir tartışma için bkz. Mevlüt Tatlıyer, *Siyasileşen Finans ve Finansallaşan Siyaset Ekseninde Finansal Spekülasyonlar*, (SETA Rapor, İstanbul: 2018).

28. Mevlüt Tatlıyer, “Dolara Ekonomik Operasyon”, *Sabah Perspektif*, 14 Ocak 2017.

29. Mevlüt Tatlıyer, “Döviz Kurundaki Artış Ne Anlama Geliyor?”, *Sabah Perspektif*, 14 Nisan 2018.

30. Mevlüt Tatlıyer, “Finans Hiç Bu Kadar Siyasileşmemiştir”, *Sabah Perspektif*, 26 Mayıs 2018.

yüzde 25 düzeyine kadar çıkmıştır. Ekonomik aktivitede önemli oranda bir yavaşlama olmuş ve Türkiye için bir resesyon tehlikesi kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır.

Bütün bu süreçlerde başta ABD olmak üzere Batılı medya kuruluşları ve yine merkezleri ABD’de bulunan üç büyük kredi derecelendirme şirketi (Moody’s, Fitch ve Standard&Poor’s) Türkiye’nin yaşadığı finansal türbülansın arkasında ekonomik problemlerin yattığını iddia etseler de bu savlarını ekonomik verilerle değil çoğunlukla politik retoriklerle desteklemeye çalışmışlardır. Nadiren başvurdukları ekonomik verilerde de genel tabloyu yansıtmaktan ziyade net bir şekilde Türkiye algısını negatif yönde dönüştürmek için uğraş vermişlerdir. Mesela Türkiye’de “finansal olmayan şirketlerin kısa vadeli yükümlülükleri”nin 90 milyar doların üzerinde bulunduğunu işaret ederek Türkiye ekonomisinin ne kadar “kırılgan” olduğundan bahsederken aynı şirketlerin kısa vadeli döviz varlıklarına dair veriye hiçbir şekilde değinmemişlerdir. Gerçekte yaşanan ise Türkiye’de ilgili dönemde bu şirketlerin kısa vadeli varlıklarının yükümlülüklerinden 6,5 milyar dolar daha fazla olmasıdır.³¹

TL/dolar kurunda son iki yılda ve özellikle 2018 içerisinde yaşanan ciddi düzeydeki volatilitiyi ve buna paralel olarak TL’de yaşanan olağan dışı değer kaybını ekonomik olarak açıklayabilmek için Türkiye ekonomisinde de benzer ölçüde olağan dışı negatif gelişmelerin yaşanması gerekmektedir. Fakat Türkiye ekonomisine genel olarak bakıldığında böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir.

Bir ülke ekonomisinin “kredibilite” ve güvenilirliğini belirleyen iki temel faktör vardır:

- Ülke ekonomisinin ne derece canlı/enerjik olduğu ve gelecek vadettiği
- Ülkenin çeşitli boyutlarda nasıl bir borçluluk düzeyine sahip olduğu

Bu çerçevede ilk faktör ilgili ülkenin ne kadar yatırım yapılabilir bir ülke olduğu, ikinci faktör de gerçekleştirilen yatırımların geri ödenebilme potansiyeli ile alakalıdır. Her iki faktör arasında da hatırı sayılır oranda bir geçişlilik olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bu ölçütler çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisinin göreceli “parlak” bir performansa sahip olduğu net bir şekilde görülmektedir. İlk olarak Türkiye ekonomisi genel anlamda oldukça canlı/enerjik bir yapıdadır. Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olan Türkiye’de son on yedi senede yıllık ortalama ekonomik büyüme yüzde 5,7 olarak gerçekleşmiştir. Dahası Türkiye ekonomisi ne ka-

31. Mevlüt Tatlıyer, “Bad Journalism against the Turkish Economy”, The New Turkey, 30 Ağustos 2018.

dar sağlam bir yapıya sahip olduğunu 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden çok az etkilenerek net bir şekilde göstermiştir. Nitekim 2017’de gerçekleşen yüzde 7,4’lük ekonomik büyüme takdire şayan bir başarıdır.

İkinci olarak Türkiye “temel” borçluluk oranlarında da iyi bir performans sahiptir. Türkiye’de kamu borcunun GSYH’ye oranı yüzde 28 olup bu oranla Türkiye dünyadaki en az borçlu devletlerden birisidir. Bu oran ABD’de yüzde 105, İtalya’da yüzde 132 ve Japonya’da yüzde 253’tür. Türkiye’de dış borcun milli gelire oranı ise yüzde 53 düzeyindedir. Bu oran ne çok düşük ne de çok yüksek olup ılımlı bir düzeye tekabül etmektedir. Birçok ülkede bu oranın çok daha yüksek düzeylerde bulunduğu görülmektedir: Almanya (yüzde 141), İspanya (yüzde 167) ve Fransa (yüzde 213).³²

Türkiye’nin finansal altyapısı da ciddi ölçüde sağlamdır. Bankacılık kesiminin sermaye yeterlilik oranı yüzde 16,2 ile oldukça iyi bir düzeydedir. Yine Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre bankacılık kesiminin 2017 sonu itibarıyla yaklaşık 2 milyar TL döviz fazlası vardır. Yani bankacılık kesiminin bir bütün olarak net döviz pozisyonu pozitifdir.³³ Yine (daha önce ifade edildiği üzere) Türkiye’de özel sektörün yani “finansal olmayan şirketler”in kısa vadeli döviz varlıkları döviz yükümlülüklerinden daha fazladır. Sonuçta Türkiye’de ne finansal kesim ne de özel sektör bir “döviz kırılabilirliği”na sahiptir.

Öte yandan her ekonomi gibi Türkiye ekonomisinin de yapısal sorunları bit-tabii bulunmaktadır. Bunların başında da Türkiye’nin cari açık problemi gelmektedir. Fakat cari açık problemi Türkiye’de uzun zamandan beri vardır. Türkiye söz konusu problemi şimdiye kadar ortadan kaldıramamakla birlikte bu nedenle herhangi bir yapısal krize de girmemiştir. Dahası Türkiye’de cari açığın önceki yıllarda daha yüksek düzeylerde bulunduğu ve son yıllarda azalış trendine girdiği görülmektedir. Türkiye’de en başta (yüksek düzeyde) cari açığının ortaya çıkmasının arkasında yatan en temel faktör (TL’nin aşırı değerliliği) zaten son yıllarda TL’de yaşanan değer kaybıyla birlikte ortadan kalkmaya başlamıştır. 2000’lerde yaşanan küresel likidite (dolar) bolluğu ve TCMB’nin özellikle 2003-2008 arasında uyguladığı (aşırı) sıkı para politikası nedeniyle TL 2003-2016 döneminde dolar karşısında yüzde 50’lere varan düzeyde “aşırı değerli”dir. Bunun yanı sıra petrol fiyatlarının 2000’lerde ciddi ölçüde yükselmesi de Türkiye’de cari açığın büyümesinde oldukça önemli bir role sahip olmuştur.

32. Mevlüt Tatlıyer, “Kurda Yaşananlar ve Finansal Mücadele”, *Sabah Perspektif*, 25 Ağustos 2018.

33. “Turkish Banking Sector Main Indicators”, BDDK, (Aralık 2017), www.bddk.org.tr/websitesi/english/Statistical_Data/Monthly_Reports/16667turkish_banking_sector_main_indicators_december_2017.pdf, (Erişim tarihi: 8 Şubat 2019).

Fakat 2014'ten itibaren küresel likidite bolluğunun yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlaması ve küresel risk iştahında görülen gerileme doların TL karşısında –diğer gelişmekte olan ülke para birimleri karşısında olduğu gibi– değer kazanmasına yol açmıştır. Fakat Türkiye'nin yaşadığı finansal saldırılar TL'deki değer kaybının hem daha hızlı hem de daha keskin bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu durum da zaten Türkiye'de cari açığın ilerleyen yıllarda ciddi ölçüde gerilemesi anlamına gelecektir. Petrol fiyatlarının da 2018 içerisinde hatırı sayılır ölçüde düşmesinin cari açığı daha da gerileteceğini bu noktada belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak cari açığı daha en başta besleyen temel faktörlerin ortadan kalkmasıyla birlikte ilerleyen dönemlerde ciddi düşüşler görülebileceği aşikar bir durumdu ve halen de öyledir.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi bir taraftan canlı/enerjik bir yapıya diğer taraftan da birçok boyutta sağlıklı bir borçluluk bünyesine sahiptir. Dahası ekonominin en kırılgan noktası olan cari açık problemi de ilerleyen dönemlerde ve yıllarda büyük oranda ortadan kalkacaktır. Şu durumda TL'nin dolar karşısında yaşadığı muazzam değer kaybını ekonomik gerekçelerle izah edebilmeye imkan yoktur. Yaşanılanların arkasında Ankara-Washington arasındaki gerilimli ilişki çerçevesinde temelde doların ABD tarafından bir silah olarak kullanılmaya çalışılmasının olduğu görülmektedir. Bu noktada ABD Başkanı Donald Trump'ın 10 Ağustos'ta attığı tweet oldukça anlamlıdır:

Türk Lirası güçlü dolarımız karşısında hızla düşerken Türkiye'ye dönük çelik ve alüminyum gümrük vergilerinin iki katına çıkarılmasını onayladım. Şu an Türkiye ile ilişkilerimiz iyi değil!

TL'nin bu tweetin atılmasının akabinde çok sert bir şekilde düşüşe geçmesi ve reel olarak tüm zamanların dip noktalarından birini görmesi bu açıdan oldukça anlamlıdır. Resmi tamamlayacak şekilde ABD-Türkiye ilişkilerindeki görünür gerilim noktalarından birisi olan Rahip Brunson'un 12 Ekim 2018'de tahliye edilmesinin akabinde TL'nin dolar karşısında çok kısa bir süre içerisinde ciddi şekilde değer kazanması ve paritenin 5,30'lara kadar düşmesi de kurdaki ciddi hareketliliğin temelinde siyasi faktörlerin yattığının önemli bir kanıtı niteliğindedir.

Öte yandan dolar üzerindeki hakimiyetinin sağladığı kaldıraçla küresel ödeme sistemi üzerinde de hegemonyaya sahip olan ABD'nin bu gücünü Rusya ve İran gibi siyasi çatışma/anlaşmazlık yaşadığı ülkelere karşı giderek artan oranda bir ekonomik silah olarak kullanmaya başladığı görülmektedir.

Özellikle 2018 içerisinde dolar ve küresel ödeme sistemi üzerindeki kontrolü sayesinde ABD, İran'a dönük oldukça kapsamlı yaptırımlara girişmiş ve söz ko-

nusu yaptırımlara uymayıp Tahran ile ekonomik, finansal veya ticari ilişkilerini devam ettiren şirketlere karşı yaptırımlar uygulayacağı tehdidinde bulunmuştur. İran ile önemli ölçüde ticari ilişkilere sahip Avrupa Birliği (AB) ise Tahran'a dönük yaptırımları "tanımadığı" tarzındaki açıklamalarıyla Avrupalı şirketlere bu ülkedeki yatırım ve ticaretlerine devam etmeleri yönünde çağrı yapmıştır. Fakat Avrupalı şirketlerin çok büyük kısmı bu konuda ABD'nin öfkesini üzerine çekmek istemediğinden teker teker İran pazarından ellerini çekmiştir.

ABD Avrupalı şirketleri birçok defa tehdit etmekten de geri kalmamıştır. Örneğin ABD'li bir yetkili bu süreçte oldukça sert açıklamalarda bulunmuştur:

Eğer Avrupalı şirketler AB'nin "emirler"ine uyup ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımları tanımazlarsa kendilerini tehlikeye atmış olurlar ve ABD'nin misilleme riskiyle karşı karşıya kalırlar.³⁴

Yani ABD, Avrupalı şirketlerden AB'yi değil kendisini takip etmelerini ve çizdiği rotadan gitmelerini istemiştir. Avrupalı büyük şirketler de ABD'nin gazabını çekmek istemediklerinden aynen böyle yapmıştır.

AB ise İran'a dönük bu yaptırımların etrafından dolanabilmek için İran ile AB ülkeleri arasındaki ticarete kullanılacak özel bir ödeme mekanizması (Special Purpose Vehicle, SPV) kurulması yönünde çalışmalara başlamıştır. Bu mekanizma İranlı ve AB'li şirketler arasındaki ticaretin hem aracılığını yapacak hem de kaydını tutacaktır. Böylece ABD'nin küresel ödeme sistemi üzerindeki kontrolü delinmiş olacaktır. ABD söz konusu ticari işlemleri göremeyeceğinden AB'li şirketlere ekstra yaptırım da uygulayamayacaktır.³⁵ AB'nin SPV'yi kısa vadede işler hale getirme noktasında kararlı olduğunu da bu noktada belirtmek gerekmektedir.³⁶

Bu şekilde ABD küresel ekonomik sistemin istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde işlemesi noktasında önemli düzeyde bir katkı sağlaması "gereken" doları bir cezalandırma aracı olarak kullanmaktadır. Bu durum da ABD tarafından direkt olarak doların asli vazifesinin altının bizzat oyulduğunu göstermektedir.

Kuşkusuz doların uluslararası (rezerv) para birimi olarak kullanılması en başta ABD'ye çok ciddi bir fayda sağlamaktadır. Fakat (daha önce belirtildiği üzere) diğer ülkeler de istikrarlı bir küresel finansal sistemden "kısmi düzey"de yararlanmaktadır. İşte ABD, doları bir silah ve tehdit aracı olarak kullanarak uzak ara en çok kendisinin kazandığı bu karşılıklı kazan-kazan şeklindeki "üstü örtülü antlaşma"yı ihlal etmektedir.

34. "US Warns European Companies not to Defy Iran Sanctions", *Financial Times*, 7 Eylül 2018.

35. Krisztina Binder, "Special Purpose Vehicle for Trade with Iran", European Parliamentary Research Service, (Kasım 2018).

36. "EU's Top Diplomat: EU-Iran Trade Vehicle could Be Ready by Year-End", Reuters, 10 Aralık 2018.

Doların bu şekilde ABD tarafından bir silah ve tehdit unsuru olarak kullanılması kısa vadede Türkiye, Rusya ve İran gibi ülkelere zarar verecek olsa da asıl büyük zararı orta/uzun vadede doların kendisi görmektedir. Zira dünya ekonomisinin uluslararası bir para biriminden beklentisi iyi bir hesap birimi, alışveriş ve değer saklama aracı olmasıdır. Bir bütün olarak da küresel finans sisteminde “istikrarlı” bir yapı sağlamasıdır. ABD bir silah ve tehdit aracı tarzında kullanılmasıyla doların taşınması gereken söz konusu fonksiyonları bizzat kendisi ciddi oranda zedelemektedir.³⁷

Bütün bu noktaların yanı sıra doların mevcut konumunu koruyabilmesi için ABD'nin de dünyanın hegemon gücü olarak kalması gerekmektedir. Zira dolar küresel sisteme ne kadar fayda sağlarsa sağlasın en çok faydayı uzak ara ABD'nin kendisine sağladığından bu durum diğer ülkelere ancak bir “güç asimetrisi”nin varlığında kabul ettirilebilir. Söz konusu güç asimetrisi İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde ABD'nin savaştan mutlak galip olarak çıkmasıyla gerçekleşmiş ve Bretton Woods sistemi ABD'nin istediği biçimde şekillenmiştir. Dolar da bu sistemde ABD eliyle ve diğer ülkelerle müzakere edilmeden oldukça merkezi bir role sahip olmuştur. Fakat dünya ekonomisi o zamandan bu yana ciddi ölçüde değişmiş ve dünya hatırı sayılır oranda ekonomik olarak “düzleşmiştir”. Bu bağlamda dünya ekonomisi ve küresel ticaretin eksenini –özellikle son yirmi, otuz yıllık süreçte– hızla Asya'ya kaymaya başlamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu da ABD'nin dünya ekonomisindeki payının ciddi oranda aşınmasıdır.

ABD ekonomisinin dünya ekonomisindeki payı (piyasa kuruna göre) 1950'den bugüne yüzde 40'tan yüzde 24'e kadar gerilemiştir.³⁸ SGP'ye göre de ABD'nin payı ilgili süreçte yüzde 27'den³⁹ yüzde 15'e⁴⁰ kadar düşmüştür. Görüldüğü üzere her iki ölçüte göre de ABD'nin dünya ekonomisindeki payı son yetmiş senede ciddi şekilde azalmıştır. Hatta tarihi bir kavşak noktası olarak SGP'ye göre Çin 2013'te ABD'yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiştir. 2017 itibarıyla (SGP'ye göre) Çin'in dünya ekonomisindeki payı yüzde 18'dir (yani ABD'ninkinden beşte bir oranında daha fazladır).

ABD'nin dünya ekonomisindeki payının bundan sonraki süreçte de gerilemeye devam edeceği ve dünyanın giderek daha da “düzleşeceği” rahatlıkla söylenebilir. Bu “makro durum” da mevcut uluslararası finansal/ticari sistemin sürdürülebi-

37. Mevlüt Tatlıyer, “The Waning Reputation of the US Dollar”, *The New Turkey*, 13 Eylül 2018.

38. “National Accounts Data”.

39. Maddison, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, s. 381.

40. “National Accounts Data”.

lirliğinin hızla aşındığını göstermektedir. ABD'nin son yıllarda bir taraftan gümrük vergilerini ciddi şekilde yükseltmesi diğer taraftan da doları bir silah ve tehdit unsuru olarak kullanmaya başlaması da muhtemelen görece gücündeki zayıflama nedeniyle "hırçın"laşmasından kaynaklanmaktadır. ABD bu "uyumsuz" tutumuyla kendi kurduğu ve en çok kendisinin istifade ettiği küresel finansal/ticari sistemin ömrünü kendi elleriyle daha da kısaltıyor gibi görünmektedir.

Sonuç olarak uluslararası (rezerv) para birimine sahip ülkenin söz konusu konumunu sürdürebilmesi ve koruyabilmesi noktasında sağlaması gereken beş kritik şarttan (yüksek cari açığa sahip olmaması, yüksek bütçe açığı bulunmaması, yüksek enflasyona sahip olmaması, finansal istikrarı sağlayabilmesi, siyasi gerekçelerle diğer ülkelere ekonomik/finansal yaptırımlarda bulunmaması ve/veya ekonomik/finansal saldırı yapmaması) bugün ABD sadece üçüncü şartı (yüksek enflasyona sahip olmaması) sağlayabilmektedir. Öte yandan doların mevcut konumunu sürdürebilmesi için gerekli olan "ABD hegemonyası" dünyada ekonomik eksenin hızla Asya'ya kaymasının doğal bir sonucu olarak hızla aşınmaktadır. Bu açıdan doların eksende olduğu mevcut küresel finansal/ticari sisteme alternatif arayışlarının bundan sonraki süreçte giderek artacağı ve uzun vadede yeni bir finansal/ticari sisteme geçileceği rahatlıkla söylenebilir. ABD'nin mevcut "hırçın" tutumunun bir taraftan dünya ekonomisine belirli ölçüde zarar vereceği diğer taraftan da söz konusu geçiş sürecini daha da hızlandıracağı öngörülebilir.

DOLAR EKSENLİ KÜRESEL FİNANSAL/TİCARİ SİSTEMİN YERİNİ NE ALABİLİR?

Özellikle 2000'lerle birlikte dünyada ekonomik eksenin hızla Asya'ya kayması ve dünyanın ekonomik/ticari bağlamda giderek daha "düz" hale gelmesi yani ülkeler arasındaki ekonomik güç farklılıklarının peyderpey azalması doların Bretton Woods sistemiyle birlikte ortaya çıkan "anormal konumu" nun giderek daha fazla sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Çin'in para birimi olan yuanın doların yerini alıp alamayacağı sorusu 2000'lerde daha fazla sorulmaya başlanmıştır.

Öte yandan ABD'nin (Türkiye örneğinde görüldüğü gibi) politik hedeflerine ulaşabilmek için doları bir silah olarak kullanması doların itibarına ciddi düzeyde gölge düşürmektedir. Dahası halihazırda Rusya ve Çin'e ekonomik yaptırımlar uygulayan ABD'nin Ağustos ve Kasım 2018'de İran'a karşı çok kapsamlı ve üçüncü ülkeleri de "bağlayan" yaptırımları hayata geçirmesi doların küresel itibarının daha fazla aşınmasına neden olmuştur.

Peki birçok ülkenin/bölgenin az-çok benzer veya karşılaştırılabilir ekonomik/ticari potansiyele sahip olduğu bir dünyada nasıl bir ticari/finansal sistem hüküm sürebilir? Tek bir ülkenin çok ciddi bir ağırlığa sahip olması neticesinde hayata geçebilen asimetrik bir finansal/ticari sistemden çok kutuplu dünyaya uygun "simetrik" sisteme nasıl geçilebilir? Bu sorular 21. yüzyılın en önemli soruları arasındadır. Ciddi bir sistemik geçiş dönemi içerisinde bulunan dünyanın bu sorulara anlamlı cevaplar üretmesi ve bunları uygulaması gerekmektedir.

Doların geleceğiyle ilgili tartışmalar doların yerini başka bir ulusal veya bölgesel para biriminin alıp alamayacağı ekseninde şekillenmektedir. Yani bu tartışmalarda mevcut küresel finansal/ticari yapının “aynen” devam edeceği varsayılmaktadır/düşünülmektedir. Fakat tek bir para biriminin ekseninde olduğu küresel bir sistem için dünyanın “tek kutuplu” bir yapıda olması gerekmektedir. Gidilen yer ise bunun tam tersi yönündedir. Bu açıdan dünyada dolar eksenli uluslararası finansal/ticari yapının yerini alacak yeni sistemin ekseninin herhangi bir ulusal/bölgesel para biriminin “olamayacağı” rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda doların yerini ne yuan ne de avro alacaktır ve uzun vadede ortaya çıkacak yeni uluslararası ticari/finansal sistem şimdikinden oldukça farklı bir hüviyette olacaktır. Bu çerçevede “yeni dünya”ya uygun “yeni sistem”in eksenindeki uluslararası (rezerv) para biriminin temelde ülkelerin ekonomik büyüklüğü ve ticaret hacmi oranında bir ağırlığa sahip ve yalnızca ülkeler arası ticarete kullanılabilen soyut bir para birimi olması gerekmektedir.

Öte yandan ülkelerin direkt olarak kendi para birimleriyle ihracat ve ithalat yaptığı, herhangi bir uluslararası/bölgesel (rezerv) para biriminin olmadığı ve sadece “yerli paralar”la ticaret gerçekleştirilen bir uluslararası finansal/ticari sistem düşünülemez. Zira böyle bir sistem küresel ticaretin sağlıklı bir şekilde yürütülemeyeceği ölçüde “istikrarsız” olacaktır. Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki “yerli para ile ticaret” mevcut dolar eksenli sistemden bölgesel/uluslararası soyut para birimlerinin hüküm süreceği sisteme “geçiş aşaması”nda oldukça önemli bir yere sahip bir “atlama taşı” niteliğiyle kısa vadede önemli bir fonksiyona sahiptir. Başka bir deyişle “yerli para ile ticaret” ulaşılmaması gereken bir nihai hedef değil ancak nihai hedefe ulaşılmaması noktasında bir “ara basamak”tır.

Peki, doların yerini tam olarak “ne” alabilir veya alacaktır? Bu soruya anlamlı bir cevap verebilme noktasında Bretton Woods toplantılarındaki tartışmalar çerçevesinde 20. yüzyılın belki de en önemli/etkili iktisatçısı John Maynard Keynes’in önerdiği “Keynes Planı” ile AB ile avronun ortaya çıkışında önemli bir paya sahip ünlü iktisatçı Robert Triffin’in görüşleri oldukça önemlidir.

Bretton Woods toplantılarında birçok plan tartışılmış ancak nihayetinde ABD’nin temsilcisi Harry Dexter White’in “White Planı” –doların özel statüsü de dahil olmak üzere– birçok noktada herhangi bir uzlaşmadan Washington’un dayatmasıyla kabul edilmiştir.⁴¹ Bu bağlamda söz konusu toplantılar neticesinde ortaya çıkan sistemi ABD’nin çok büyük oranda kendi başına oluşturduğu söyle-

41. Amato ve Fantacci, “Back to Which Bretton Woods? Liquidity and Clearing as Alternative Principles for Reforming International Money”, s. 1431-1452.

nebilir. Bu toplantılarda Britanya temsilcisi Keynes'in savunduğu "Keynes Planı" White Planı'ndan çok daha farklı bir yapıya sahiptir. Fakat bu plan tek kutuplu değil çok kutuplu bir dünyaya hitap etmekte ve her ülkeye büyük/küçük olmasına veya cari açık/fazla vermesine bakılmaksızın benzer şekilde "fayda" sağlamaktadır. Bu yüzden Keynes Planı'nın aslında ülkeler arasında çok ciddi güç farklılıklarının olduğu 20. yüzyılın değil dünyanın giderek düzleştiği ve ülkeler arasındaki güç farklılıklarının giderek ortadan kalktığı 21. yüzyılın planı olduğunu söylemek gerekmektedir.

Keynes Planı çerçevesinde tahayyül edilen uluslararası finansal/ticari sistemin ekseninde küresel ölçekte faaliyet gösteren bir "Uluslararası Takas Birliği" (International Clearing Union, UTB) bulunmaktadır. Bu sistemin temelinde Keynes tarafından "bancor" adı verilmiş bir uluslararası soyut para birimi vardır. Buna göre her ülkenin para birimi ile bancor arasında sabit bir kur bulunacaktır. Başlangıçta belirlenen bu kur da ilgili ülkenin kronik olarak açık veya fazla vermesi durumunda devalüasyon veya revalüasyon yoluyla güncellenebilecektir.

UTB ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdiği ticaretin "kaydını" bancor cinsinden tutacaktır. Bu çerçevede UTB yoluyla ihracat yapan ülke gerçekleştirdiği ihracat tutarınca bancor cinsinden "alacaklandırılacak", ithalat yapan ülke de gerçekleştirdiği ithalat tutarınca bancor cinsinden "borçlandırılacaktır". Bu sistemde bir ülkeye ihracat yapılarak kazanılan "bancor kredisi" birlik içindeki başka bir ülkeden yapılacak ithalatta kullanılabilir. Yani bu sistem çift taraflı değil çok taraflı bir yapıya sahip olacaktır. Tüm ülkeler bu şekilde yaptıkları ihracat ve ithalat tutarınca alacaklandırılacak ve borçlandırılacak, belirli bir dönem sonunda da ülkelerin "borç-alacak karneleri" ortaya çıkacaktır.⁴²

Bancor sisteminde kazanılan krediler ya da diğer ülkelere doğrudan yatırım yapmak için kullanılabilir. Bancor kredisini yerli para birimine çevirerek "tasarruf etmek" söz konusu değildir. Bancor bu çerçevede sadece uluslararası ticarete/yatırımlarda geçerli özel türde "soyut" bir para birimidir. Yani bancor "tam anlamıyla" uluslararası niteliğe sahip bir para birimi olacaktır.⁴³

Bancor sisteminde dönem sonunda cari fazla (bancor fazlası) ve cari açığa (bancor açığına) sahip ülkeler aynı muameleye tabi tutulmaktadır. Bu sistemde "cari denge" yani ihracat-ithalat denkleği ulaşılmaması gereken hedefdir. Bu du-

42. Luca Fantacci, "Why Not Bancor? Keynes's Currency Plan as a Solution to Global Imbalances", *Keynesian Reflections: Effective Demand, Money, Finance and Policies in the Crisis*, ed. Toshiaki Hirai, Maria Cristina Marcuzzo ve Perry Mehrling, (Oxford University Press, Oxford: 2013), s. 172-195.

43. Amato ve Fantacci, "Back to Which Bretton Woods? Liquidity and Clearing as Alternative Principles for Reforming International Money", s. 1431-1452.

rumun arkasındaki mantık ise şudur: Bir ülkenin cari açık vermesi başka bir ülkenin cari fazla vermesiyle mümkündür. Eğer uluslararası sistem gerçek anlamda dengede olacaksa ülkelerin cari açık vermesinin hoş karşılanmaması gibi cari fazla vermesi de hoş karşılanmamalıdır. Bu bağlamda hem cari açık hem de cari fazla veren ülkeler ellerinde tuttıkları bancor açığı veya fazlasının belirli bir oranında UTB'ye ceza ödeyeceklerdir. Yine bu sistemde bir ülkenin sahip olabileceği toplam bancor fazlası veya açığı sınırlıdır. Yani ülkeler sınırsız bir şekilde cari açık veya cari fazla veremeyecektir. Bütün bu sınırlamalar da nihayetinde “istikrarlı” bir uluslararası ekonomik/ticari yapının ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Keynes'in öngördüğü uluslararası finansal/ticari sistemde böylece hiçbir yerel para birimi uluslararası bir fonksiyona ve ayrıcalığa sahip olmayacak ve herhangi bir senyoraj geliri elde edemeyecektir. Ayrıca bu sistemde merkez bankalarının ellerinde “rezerv para” tutmaları diye bir şey söz konusu olmayacaktır. Böylece özellikle gelişmekte olan ülkeler ihracat yaparak kazandıkları ciddi miktardaki döviz rezerv para olarak tutma zorunluluğundan kurtulacaktır.⁴⁴

Keynes'in öngördüğü sistemin temel hedefi “uluslararası ticari istikrar”dır. Bu sistemde hiçbir yerel para birimi ayrıcalıklı değildir ve hiçbir ülke kendi konumunu kullanarak diğer ülkeleri istikrarsızlaştırma politikası güdememektedir. Yine bu sistemde hiçbir ülke –bugün ABD'nin yaptığı gibi– diğer ülkelere karşı küresel bazda bir “ekonomik yaptırım” gerçekleştirme şansına sahip değildir.

Dahası bu sistemde ülkeler arasındaki kurdan ziyade her ülkenin kendi para birimi ile bancor arasındaki kur önemli olacaktır. Yani bu sistemde bancor uluslararası arenada “paraların parası” konumunda bulunacaktır. Bancora sadece ihracat veya doğrudan yatırımlarla ulaşılabileceğinden ve bancorun finansal piyasalarda alınıp satılması gibi bir durum söz konusu olmayacağından yerli para birimleri arasındaki kur üzerinden finansal spekülasyon yapmak anlamsız hale gelecektir. Böylece bu sistemle birlikte hem uluslararası ticarete hem de finansal piyasalarda da istikrar yakalanabilecektir.

Öte yandan 1950-1958 döneminde Avrupa ülkelerinin bir araya gelerek kurduğu EPU tecrübesi günümüzdeki uluslararası (rezerv) para birimi ve yerli parayla ticaret tartışmaları noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. EPU temel anlamda Birlik'e üye ülkelerin aralarındaki ticaretin gerçekleştirilmesinin sağlandığı ve kaydının/muhasebesinin tutulduğu bir “takas birliği”dir.

44. Lilia Costabile, “Current Global Imbalances and the Keynes Plan: A Keynesian Approach for Reforming the International Monetary System”, *Structural Change and Economic Dynamics*, Cilt: 20, Sayı: 2, (2009), s. 79-89.

İkinci Dünya Savaşı'nda ekonomileri ağır hasar alan Avrupalı ülkeler savaş sonrasında üretim altyapılarını ayağa kaldırabilme noktasında ABD ve dolayısıyla ABD dolarına muhtaç haldeydi. Bu durum Avrupalı ülkelerin ciddi ölçüde ödemeler bilançosu açığı vermelerini de beraberinde getiriyordu. Bu ülkelerin para birimlerinin (1949'daki seri devalüasyonlara kadar) dolar karşısında aşırı değerli olması da söz konusu sıkıntıları şiddetlendiriyordu. Bu yüzden Avrupalı ülkeler kendi aralarındaki ticareti "takas yöntemi" ile gerçekleştirerek ellerindeki doları ABD ile ticarete "saklama"ya çalışıyorlardı. Kendi aralarındaki ticaret de ikili takas anlaşmaları ve döviz kontrolleriyle yürütülüyordu. Avrupada ülkelerin para birimlerinin bu süreçte birbirlerine karşı konvertibilitesi de bulunmuyordu.⁴⁵

İşte EPU böylesine bir ortamda ve Robert Triffin'in önemli katkılarıyla hayata geçmiştir. Triffin'e göre ülkeler arasındaki ikili takas anlaşmaları kısa vadede bir çözüm teşkil etse de aslında fazla etkin bir yapıya sahip değildir. İlk olarak söz konusu takas anlaşmalarında karakteristik olarak bulunan kredi tavanı ticaretin gelişimini engelleme potansiyeli taşımaktadır. İkinci olarak antlaşmanın "ikili" doğasının da kendine has handikapları bulunmaktadır. Bu bağlamda her ülkenin ticaret anlaşması yaptığı diğer ülkelerle teker teker "ticaret denkliliği"ne sahip olması zorunluluğu vardır. Bu nedenle, ülkelerin ticaret açığına sahip oldukları ülkelere yaptıkları ithalatı azaltmaya, ticaret fazlasına sahip oldukları ülkelere yaptıkları ithalatı da artırmaya çalışması lazımdır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da ithalatın kompozisyonunda daha pahalı ve daha gereksiz malların oranını arttırma eğiliminde olmaktadır. Zira satın alınması gereken bir malda en düşük fiyatı veren ülkenin aynı zamanda söz konusu ithalatı gerçekleştirebilecek ölçüde ihracat yapılan bir ülke olması gerekmektedir. Bu gerçekleşmediğinde ise ilgili malı daha pahalıya veren bir ülkeden satın alma mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.⁴⁶

Birçok ülkenin bir araya geldiği bir takas sisteminde ise bu iki problem büyük oranda ortadan kalkmaktadır. Zira ihracat yaparak takas sisteminde "kredi" kazanarak "alacaklı" hale gelen bir ülke bu kredisini takas sistemi içerisinde yer alan herhangi bir ülkeden ithalat yaparak "harcayabilmektedir". Yine bu sistemde kredi tavanı gibi bir kısıtlama da bulunmamaktadır. Ülkelerin bu sistem çerçevesinde uyması gereken kural ise bir bütün olarak sisteme karşı çok fazla cari açık vermemektir.

45. Ivo Maes ve Ilaria Pasotti, "The European Payments Union and the Origins of Triffin's Regional Approach toward International Monetary Integration", *History of Political Economy*, Cilt: 50, Sayı: 1, (2018), s. 155-190.

46. Robert Triffin ve R. Bertrand, "The Unresolved Problem of Financing European Trade", *IMF Staff Memorandum*, Sayı: 160, (1947).

Peki, EPU sistemi altında gerçekleştirilecek ülkeler arası ticaret nasıl ve ne tür bir para birimiyle kayıt altına alınacaktı? Yani söz konusu ticaretin “hesap birimi” ne olacaktı? Triffin’e göre ticarete herhangi bir ulusal para birimi yerine Avrupalı ülkelerin birbirleriyle olan ticaretine özel “soyut” uluslararası bir para biriminin kullanılması gerekmektedir. Bu para biriminin ismi de “Avrupa doları” veya “interfranc” olabilirdi.⁴⁷ Bu sistemde her ülkenin para birimi ile söz konusu uluslararası para birimi arasında sabit bir kur bulunacaktı. Ülkeler ihracat yaptıkça bu uluslararası para biriminden kazanacak, ithalat yaptıkça da bu uluslararası para biriminden harcayacaktı. EPU da böylece ülkelerin dış ticaret hesabını söz konusu uluslararası para birimi üzerinden tutmuş olacaktı.

EPU nihayet 19 Eylül 1950’de kurulmuştur. EPU’nun ticari işlemlerin kaydını tutmak için kullandığı para birimi de –Triffin’in önerdiği üzere– uluslararası “soyut” bir para birimi (EPU hesap birimi) olmuştur. Bu para biriminin arkasında da altın yer almaktadır. Yani EPU para birimi ile altın arasında sabit bir kur bulunmaktadır. Fakat bu sabit kur sisteme üye ülkelerin kararıyla değiştirilebilecektir. İki yıllık geçici bir düzenleme olarak düşünülen ve senelik olarak da yenilenebilecek olan EPU 1958’e kadar varlığını sürdürmüştür. (Bretton Woods sistemi de Avrupa ülkelerinin kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması ve konvertibilitenin sağlanmasıyla birlikte ancak 1958’den itibaren işlemeye başlamıştır.) “Otomatik ticari uzlaş” prensibi üzerine kurulu olan bu birlikte her ülkenin diğer ülkelerle ticaretinden doğan alacak ve verecekler ay sonunda mahsuplaştırılmıştır. Bu şekilde aylık bazda “fazla veren” ülkelere pozitif, “açık veren” ülkelere de negatif “kredi kotası” tahsis edilmiştir.⁴⁸

Görüldüğü üzere aralarında birtakım farklılıklar bulunsa da uluslararası finansal/ticari sistemin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği noktasında Keynes ile Triffin’in görüşleri arasında çok önemli paralellikler bulunmaktadır. Triffin de aslında Keynes Planı’nın “alternatiflerinden çok daha üstün olduğunu” açıkça belirtmiştir.⁴⁹ Sekiz yıllık EPU tecrübesi de bu anlamda Keynes ve Triffin’in uluslararası ticarete dönük anlayışının bölgesel bazda hayata geçirilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Peki, bütün bunlar bugünün dünyası için ne anlama gelmektedir? ABD’nin doları ve uluslararası ödeme sistemindeki hakim konumunu giderek artan oranda bir silah ve tehdit aracı olarak kullanmaya başlamasıyla birlikte bugün dün-

47. Triffin ve Bertrand, “The Unresolved Problem of Financing European Trade”.

48. Maes ve Pasotti, “The European Payments Union and the Origins of Triffin’s Regional Approach toward International Monetary Integration”.

49. Triffin, *Europe and the Money Muddle: From Bilateralism to Near-Convertibility, 1947-1956*, s. 107.

yada birçok ülke dolara karşı olan “ticari ve finansal kırılabilirliği”ni azaltmaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda Rusya Maliye Bakanı Anton Siluanov’un ABD’nin mevcut tutumu nedeniyle doların uluslararası ticarete güvenilir bir para birimi olmaktan çıktığını ve bu minvalde ticarete bir “dolarsızlaştırma”nın yaşanması gerektiğini ifade etmesi anlamlıdır. Yine Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin de Rusya Enerji Haftası 2018’de ABD’nin “çok büyük bir stratejik hata yaptığını ve dolara olan güvenin altını oyduğunu” belirtmiştir.⁵⁰ Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron da Avrupalı şirketlerin dolara fazla bağımlı olduğunu vurgulayarak bu “bağımlılığın” azaltılması noktasında bir “kapasite” oluşturmaları gerektiğini ve bunun bir “bağımsızlık meselesi” olduğunu söylemiştir.⁵¹

Bu çerçevede aynen İkinci Dünya Savaşı akabinde Avrupa ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları takas anlaşmalarına benzer şekilde bugün de birçok devletin dış ticaret ve finansı “dolarsızlaştırma” bağlamında ikili takas anlaşmaları (*swap agreement*) yaptığı ve dış ticarete “yerli para” kullanımını artırmaya çalıştığı müşahede edilmektedir.

Hindistan ve Japonya bu minvalde Ekim 2018’de tam 75 milyar dolar değerinde bir takas anlaşması imzalamıştır.⁵² Aynı ay içerisinde Çin ve Japonya arasında da –2021’e kadar geçerli olmak üzere– 200 milyar yuan veya 3,4 trilyon yen tutarında (30 milyar dolarlık) bir takas anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla iki ülke arasındaki ticarete dolara olan bağımlılığın azaltılması, yuan ve yen ile gerçekleştirilen ticaretin artırılması hedeflenmiştir.⁵³ Yine Rusya ve Çin kendi aralarındaki ticarete ruble ve yuanın kullanımının artırılması için bir anlaşma yapma hazırlığı içinde bulunmaktadır.⁵⁴

Türkiye de dolara bağımlılığın azaltılması ve yerli parayla ticaretin yaygınlaştırılması noktasında önemli adımlar atmaya çalışmaktadır. Bu minvalde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “Devlet olarak alacağımız tedbirler üzerinde bakanlarımız çalışıyor. Ticaretimizi yerli para üzerinden yapmaya hazırlanıyoruz” sözleriyle bu yönde sergilenen çabalara atıfta bulunmuştur. Yine Ticaret Bakanlığı da bu yöndeki farkındalığın artırılması amacıyla Ekim 2018’de “Yerel Paralar ile Ticaret Konferansı” gerçekleştirmiştir. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan yerli parayla ticaretin 2000’lerde önemli bir mesafe katederek yüzde 1

50. “Russia’s De-Dollarisation Goes Full Throttle, US Can’t Help but Notice It”, Sputnik, 12 Kasım 2018.

51. “‘Issue of Sovereignty’: Macron Wants EU to Be Less Dependent on Dollar”, Sputnik, 12 Kasım 2018.

52. “India, Japan Sign \$75 Billion Currency Swap Agreement”, Reuters, 29 Ekim 2018.

53. “Dollar Demise? China & Japan Ink Bilateral Currency Swap Deal Worth up to \$30bn”, RT, 26 Ekim 2018.

54. “Russia & China Preparing to Ditch Dollar for National Currencies in Trade – Top Official”, RT, 18 Ekim 2018.

düzeyinden yüzde 8 düzeyine kadar çıktığını, bu rakamın daha da yukarılara taşınmasının Türkiye için oldukça önemli bir noktada bulunduğunu ifade ederek şunları söylemiştir:

Yerel para ile ticaretin artırılması ile birlikte, cari açığımızın finansmanında dövize bağımlılık azalacak, borçlanmanın yerel para ile yapılması borcumuzun finansmanını kolaylaştıracaktır. Finansmana erişim ve dışarıdan borçlanma konusunda sıkıntı yaşayabilen KOBİ'ler başta olmak üzere birçok işletmeye kolaylık sağlayacaktır. Türk lirasının bilinirliği, itibarı, uluslararası geçerliliği ve uzun vadede rezerv para birimleri arasına girebilmesi açısından çok önemli bir adım olacaktır.⁵⁵

Son yıllarda topyekun olarak dünya ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip birçok ülkenin dolara bağımlılıklarını ikili takas anlaşmaları yoluyla azaltmaya çalıştığı görülmektedir. Şu süreçte atılması gereken adımın da bu olduğu oldukça nettir. Fakat bu çabalar aynı zamanda “geçici” bir aşama olarak nitelendirilebilir. Salt ikili takas anlaşmaları yoluyla dolara alternatif bir sistem ortaya çıkmayacağı gibi bu şekilde doların hegemonyası da sona ermeyecektir.

Uluslararası ticarete yerli para kullanımını sadece ikili takas anlaşmaları yoluyla yaygınlaştırmak/hakim kılmak mümkün görünmemektedir. Zira (daha önce ifade edildiği üzere) dolar üzerine kurulu bulunan uluslararası finansal/ticari sistem başta ABD'ye çok ciddi bir fayda sağlamakla birlikte diğer ülkelere de belirli düzeyde bir yarar getirmektedir. Bu fayda da uluslararası finansal/ticari sistemin “istikrarlı” bir yapıya sahip olmasıdır. ABD de bugün zaten söz konusu sistemin istikrarını bozarak dolara olan güveni bizzat kendisi zedelemektedir. Bu çerçevede her devletin diğer bütün devletlerle ikili takas anlaşması yoluyla ticaretinde kendi para birimini kullandığı bir sistem mevcut tek bir uluslararası para biriminin (doların) bulunduğu sisteme göre “çok daha istikrarsız” bir yapıda olacaktır.

Zira günümüz dünyasında yerli paraların teker teker birbirlerine değil dolara karşı konvertibiliteleri vardır ve uluslararası piyasalarda bu para birimlerinin değeri dolar karşısındaki konumlarına göre belirlenmektedir. Yani “paraların parası” konumundaki doların “küresel hesap birimi” olma özelliğinden kaçış söz konusu değildir. Bu yüzden bir taraftan doların mevcut konumunu sürdürdüğü diğer taraftan da ikili takas anlaşmalarının hakim olduğu istikrarlı bir sistem kurmak ne olasıdır ne de dünyanın çıkarınadır.

Ayrıca ticarete yerli para kullanımının “kısmen” yaygınlaşması durumunda buradan elde edilecek fayda tek boyutlu olacaktır. Şöyle ki doların küresel para birimi olmaya devam ettiği bir sistemde yerli parayla ihracat/ithalat yapılan ül-

55. “Yerel Paralar ile Ticaret Konferansı’ Hakkında Basın Açıklaması”, Ticaret Bakanlığı, 19 Ekim 2018, www.ticaret.gov.tr/haberler/yerel-paralar-ile-ticaret-konferansi-hakkinda-basin-aciklamasi, (Erişim tarihi: 8 Şubat 2019).

kelerin para birimleri arasındaki kurlar direkt değil dolar üzerinden “dolaylı bir şekilde” belirlenmiş olmaktadır. Bu durumda –paranın “mübadele aracı” olma boyutunda– ticaret gerçekten de yerli parayla gerçekleştirilmiş olurken –paranın “hesap birimi” olma boyutunda– aslında dolarla gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu noktada yerli parayla ticaret dolara bağımlılığı ve dolar talebini gerçek anlamda azaltmakla birlikte bu azalma sınırlı kalmaktadır.

Bu nedenle ikili takas anlaşmaları yoluyla ticarete yerli para kullanımının yaygınlaştırılmaya çalışılması tüm dünyanın çıkarına olacak bir uluslararası ticari/finansal sistem oluşturulması sürecinde sadece bir başlangıç adımıdır.

Ekonomik ve politik güç farklılıklarının ciddi düzeyde olduğu “asimetrik” ve “tek kutuplu” bir dünyadan söz konusu güç farklılıklarının giderek azaldığı “daha simetrik” ve “çok kutuplu” bir dünyaya geçiş sürecinde söz konusu “başlangıç adımları”nın ulaşacağı nihai istasyon dünyada ortaya çıkacak bu yeni ekonomik/politik sisteme uyumlu olmak durumundadır. Bu açıdan tek kutuplu dünyada hegemon gücün sahip olduğu yerli para biriminin uluslararası (rezerv) para birimi olarak sistemin ekseninde yer alması nasıl “normal” ise çok kutuplu bir dünyada da herhangi bir yerli para biriminin değil –“bancor” gibi– herhangi bir ülkeye ait olmayan ve sadece ülkeler arasındaki ticarete kullanılan soyut bir uluslararası para biriminin geçerli olması beklenebilir.

Tek kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme geçiş ise içinde birçok aşama barındıran uzun soluklu bir süreç olacağından doların hakim olduğu sistemden bir veya daha fazla uluslararası soyut para biriminin/birimlerinin hüküm sürdüğü bir dünyaya geçişin de aşamalı bir şekilde gerçekleşmesi beklenmelidir. Bugün dünya bu sürecin ilk aşamalarını yaşamaktadır.

Bu nedenlerden ötürü ülkeler arasındaki ikili ticaret anlaşmalarının zaman içinde “daha ileri” bir aşamaya taşınması gerekmektedir. Söz konusu ikinci aşama “bölgesel takas birlikleri”dir (BTB) ki Robert Triffin’in savunduğu ve Avrupa için gerçekleşmesini istediği şey de bu olmuştur.⁵⁶

BTB temel anlamda 1950-1958 sürecinde Avrupa’da hüküm sürmüş “UTB” gibi bir yapıya sahip olacaktır. Bu eski birliğin ilk adımlarının da Avrupalı ülkelerin kendi aralarındaki “ikili takas anlaşmaları” ile atıldığını bu noktada vurgulamak anlamlı olacaktır. Yine belirtmek gerekir ki bugün ABD’nin İran’a uyguladığı kapsamlı yaptırımlardan negatif bir şekilde etkilenen AB’nin söz konusu yaptırımların etrafından dolanabilmek için yürürlüğe koymaya çalıştığı SPV mekaniz-

56. Bu noktada belirtmek gerekir ki avro yerli para birimlerinin yerini aldığından uluslararası bir soyut para birimi olmaktan çok daha fazlasıdır.

ması da tek taraflı bir BTB niteliğindedir. Söz konusu SPV mekanizması sayesinde Avrupalı şirketler İranlı firmalarla ticaretlerini ABD'nin yaptırımlarına takılmadan takas usulüyle gerçekleştirebilecektir.⁵⁷ AB'nin attığı bu adım da BTB anlayışı ve uygulamalarının bundan sonraki süreçte giderek yaygınlaşacağı ve derinleşeceği noktasındaki kanaati destekler niteliktedir.

BTB'nin ne şekilde işlenmesi ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği uluslararası boyutta çok derinlikli ve kapsamlı bir şekilde tartışılmak durumundadır. Bu raporda tartışmalara katkı sağlaması amacıyla birliğin sahip olması gereken özellikler hususunda aşağıda genel bir çerçeve çizilmiştir:

- BTB resmi bir yapılanmaya, yönetim kurulu ve icracı kurumlara sahip bir tür "takas bank" hüviyetinde olmak durumundadır. Söz konusu yönetim kurulu ve icra kurulu da üye ülkelerin atayacağı kişilerden oluşacaktır. BTB bu yapılanmalar çerçevesinde üye ülkeler arasındaki ticaretin kaydını tutacak ve dönem sonunda mahsuplaştırılmasını sağlayacaktır.
- BTB içindeki ülkeler birlik içindeki diğer ülkelerle gerçekleştirecekleri ticarete BTB'nin direktiflerine göre hareket etmek durumundadır. Bu, "ulusal bağımsızlığı" BTB lehine kısmen azaltıyor görünmektedir. Fakat BTB'nin yönetim kurulu ve icracı kurullarını zaten bu ülkelerin şekillendirecek olması söz konusu etkiyi sınırlamaktadır. Yine ülkeler istedikleri zaman söz konusu BTB'den ayrılacaklardır. Fakat en nihayetinde BTB'nin aldığı kararlar ve direktifler tüm üye ülkeleri bağlamaktadır. Bu noktada ise şu söylenebilir: "Uluslararası" ticaretin gerçekleştirilmesinde tamamen "ulusal" kararlara bağlı kalmaya çalışmak zaten kendi içinde çelişkilidir. Eğer gelişmiş ve canlı bir uluslararası ticari/finansal ortam arzu ediliyorsa ülkelerin ulusal karar verme mekanizmalarının bir kısmını kendilerinin de üye olduğu BTB'ye devretmeleri herkesin çıkarına olacaktır.
- BTB, üye ülkelerin kendi aralarındaki ticarete "hesap birimi" ve "mübadale aracı" olarak kullanmaları için özel bir uluslararası soyut para birimine sahip olmalıdır. BTB, üye ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri ticaretin kaydını bu para birimiyle tutmalıdır. Söz konusu uluslararası para biriminin arkasında üye ülkelerin yerli para birimlerinin yer aldığı "kur sepeti" bulunabilir. Her ülkenin para birimi birliğin kendi içindeki toplam ticaretindeki payı ölçüsünde kur sepetinde paya sahip olmalıdır.
- Yerli para birimlerinin BTB para birimiyle arasındaki kur başlangıçta gerçekçi bir şekilde belirlendikten sonra uzun vadede yerli para birimleri ile BTB para birimi arasında yaşanması gereken devalüasyonlar veya revalüasyonlar da kurala bağlanmalıdır.

57. Binder, "Special Purpose Vehicle for Trade with Iran".

- Birlik içindeki ülkelerin cari açık, enflasyon oranı ve bütçe açığı gibi temel makroekonomik oranlarda belli sınırlayıcı kuralları benimseyerek hareket etmeleri gerekmektedir. BTB içindeki ülkelerin enflasyon oranları ve bütçe açıklarının yüksek olmaması ve birbirleriyle benzer düzeyde bulunması birliğin sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından oldukça önemlidir.
- Birlik içindeki her bir ülkenin kendi para birimi ile BTB para birimi arasındaki kur aylık veya üç aylık periyotlarda güncellenecek şekilde bir “enflasyon kuralı”na bağlanmalıdır. Buna göre her ülkenin para birimi ile BTB arasındaki kur yerel ve bölgesel enflasyon farkı boyutunda “otomatik” olarak güncellenmelidir. Yani bir ülkenin enflasyon oranı ile birliğin ortalama enflasyon oranı arasındaki fark kadar o ülkenin yerli para birimi ile BTB para birimi arasındaki kur değişmelidir. Böylece birlik içindeki ticarete geçerli olan “reel BTB kuru”nun istikrarı korunmuş olacaktır. Ülkelerin enflasyon oranlarının birbirlerine yakın ve düşük düzeyde bulunması söz konusu güncellemelerin yüksek boyutta olmaması gerekliliği açısından oldukça önemlidir. Zira bu noktada ortaya çıkacak yüksek volatilité birlik içindeki ticarete ve birlik ülkelerine zarar verecektir.
- BTB, aralarında güçlü bir ekonomik ilişki bulunan ülkelerden müteşekkil olmalıdır. BTB’ye üye ülke sayısı ise ne çok fazla ne de çok az olmalıdır. BTB’ye çok fazla sayıda ülkenin üye olması yönetimi zorlaştıracak ve birlik içindeki harmoniyi olumsuz etkileyecektir. Üye sayısının az olması durumunda ise gerekli “ölçek ekonomisi” sağlanamayacak ve birlik büyük oranda anlamsız hale gelecektir.
- BTB çatısı altında gerçekleştirilen ihracatla kazanılan “BTB kredileri” ancak birlikteki herhangi bir ülkeden/ülkeye yapılacak ithalatta ve/veya doğrudan yatırımlarda kullanılabilir. Yani BTB para birimi üzerinden gerçekleştirilen ticaretle kazanılan krediler yine BTB ticaretiyle/yatırımıyla harcanmak durumundadır. Bu kural BTB’nin işleyebilmesi açısından hayati derecede önemlidir.
- BTB çatısı altında ne düzeyde “cari açık” veya “cari fazla” verilebileceği hususunda yönlendirme ve ödül/ceza mekanizmaları oluşturulmalıdır. BTB’nin bu noktadaki temel hedefi üye ülkelerin “ödemeler bilançosu denkliliği”ne sahip olmalarıdır.
- Bir ülke birden fazla BTB’ye üye olabilecektir. Her ülke bir BTB altında gerçekleştirdiği ticareti o BTB’nin para birimiyle ve kurallarına göre yapacaktır. Söz gelimi Türkiye hem Doğu Asya, hem Ortadoğu hem de Avrupa BTB’si içinde yer alabilir.
- Bir BTB’ye üye ülkenin başka bir BTB ile ticaretinde –her iki BTB de söz konusu ticarete müdahil olduğundan– BTB’lerin birbirini “tanıması”, aralarındaki ilişkiyi resmi bir kimliğe büründürmeleri ve birbirleriyle olan ticaretin ne

şekilde gerçekleşeceğini belirlemeleri gerekmektedir. Bu çerçevede BTB'ler arası ticarete ihracatçı BTB'nin uluslararası soyut para biriminin kullanılması kuralı anlamlı olacaktır.

- BTB'lerin sahip olduğu uluslararası soyut para birimleri arasındaki kurlar da gerçekçi bir şekilde belirlenmeli ve kısa vadede enflasyon farklılıklarına dayanan otomatik düzeltme mekanizması uzun vadede de gerektiğinde güncellenmelidir.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde ortaya çıkan dünya düzeninde ABD'nin çok ciddi bir ağırlığa sahip olması küresel finansal/ekonomik/ticari sistemin de ABD lehine oldukça asimetrik bir yapıda husule gelmesine yol açmıştır. Bu sistemde ulusal bir para birimi olan doların aynı zamanda çok ciddi bir uluslararası role sahip olması daha baştan bu sistemin uzun vadede sürdürülebilirliği noktasında önemli soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bretton Woods sistemi de temelde doların sahip olduğu söz konusu "anormal rol" çerçevesinde yıkılmış fakat ABD'nin "küresel hegemon güç" konumu devam edegeldiğinden dolar mevcut statüsünü sürdürebilmiştir.

Neoliberal sisteme geçişle birlikte bir taraftan finansal krizlerin sayısında çok ciddi bir artış yaşanması diğer taraftan da doların diğer para birimleri karşısındaki değerinde zaman zaman önemli dalgalanmalar görülmesi dolara dönük güvende zedelenmelere yol açmıştır. Örneğin Şubat 1994 ve Mayıs 1995 sürecinde ABD dolarının Alman markı karşısında yüzde 18 ve Japon yeni karşısında yüzde 20 değer yitirmesiyle doların "geleceği" ciddi şekilde tartışılmıştır.⁵⁸

Son yıllarda ise ABD'nin doları ve kendi güdümündeki uluslararası ödemeler sistemini sıklıkla politik hedeflerine ulaşabilme noktasında bir silah olarak kullanmaya başladığı müşahede edilmiştir. Bu durum dolara dönük tartışmalar-

---

58. Jeffrey A. Frankel, "Still the Lingua Franca: The Exaggerated Death of the Dollar", *Foreign Affairs*, Cilt: 74, Sayı: 4, (Temmuz/Ağustos 1995).

rın daha da alevlenmesine neden olmuştur. Bu tartışmalar çerçevesinde ülkeler öncelikli olarak ticarete dolara olan bağımlılıklarını azaltma noktasında giderek daha büyük hacimde kendi aralarındaki ticarete yerli para birimlerini kullanmak üzere “takas anlaşması” yapma yoluna gitmektedir. Buna ek olarak bazı ülkelerin dolar rezervlerini son yıllarda önemli miktarda azalttıkları görülmektedir.

Öte yandan günümüzde ABD’nin dünya ekonomisindeki ağırlığı giderek azalmakta ve ekonomik eksen hızla Asya’ya kaymaktadır. Bir başka açıdan da ABD eksensiz “tek kutuplu” dünya yerini hızla “çok kutuplu” dünyaya bırakmaktadır. 1950’de ABD tek başına dünya ekonomisinde yüzde 40’lık paya sahip iken bu oran bugün yüzde 24’e kadar gerilemiştir. SGP’ye göre ise Çin, ABD’yi 2013’te geçerek dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiş ve arayış da giderek açmaktadır.

Bu bağlamda ABD göreceli gücündeki azalmayı doların mevcut uluslararası konumunu kullanarak bertaraf etmeye çalışıyor görünmektedir. Bu tavır kısa vadede ABD’ye belirli faydalar sağlama potansiyeline sahip olsa da uzun vadede –doların ve mevcut uluslararası finansal/ticari sistemin itibarını ciddi şekilde sarsarak– sistemik değişimi daha da hızlandıracaktır.

Bu çerçevede bugünün dünyasında doların bir silah olarak kullanılmasından rahatsız olan ülkeler ekonomilerini “dolarsızlaştırma”ya çalışmaktadır yani doların kullanılmadığı ikili ticaret anlaşmaları yapma yoluna gitmektedir. Bu yaklaşımla (daha önce ifade edildiği üzere) bu ülkeler dolara olan bağımlılıklarını “paranın mübadele aracı olma fonksiyonu” boyutunda azaltmaya çalışmaktadır. Fakat bu yaklaşım doları “hesap birimi olma fonksiyonu” boyutunda çok az etkilemektedir. Zira ikili anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilen ticarete kullanılan yerli paraların en başta birbirlerine değil dolara karşı konvertibiliteleri vardır ve bu paralar uluslararası arenada en başta dolara göre olan fiyatlarıyla değerlendirilmektedir. Şu aşamada doların uluslararası (rezerv) para birimi olduğu bir dünyada ikili anlaşmalar sonucu yerli parayla ticaret ancak “bir noktaya kadar” yaygınlaştırılabilecektir. Yerli parayla ticaret belirli bir yaygınlık düzeyine ulaştığında ise bu durum doların “hesap birimi olma fonksiyonu” üzerinde fazla etkili olmayacaktır.

Peki değişen dünyada mevcut ticari/finansal sistemin yerini nasıl bir sistem alacaktır? İkinci Dünya Savaşı akabinde ortaya çıkan dünya sisteminin ekonomik, finansal ve ticari boyutlarda “tek kutuplu” olmasına uygun bir şekilde dünyanın hegemon gücünün para birimi olan dolar uluslararası para birimi hüviyetine bürünebilmiştir. Bu yüzyılda ise dünyanın giderek “çok kutuplu” hale gelmesinin doğal bir sonucu olarak çok kutuplu dünyaya “uygun” bir uluslararası ticaret/finans

sisteminin yavaş yavaş ortaya çıkacağı söylenebilir. İşte bu “yeni dünya sistemi” dünyanın mevzubahis çok kutupluluğuna uygun bir yapıda olmak zorundadır. Burada ise temelde gidilebilecek iki teorik yol bulunmaktadır:

İlk olarak dünya ekonomisinde/ticaretinde ciddi düzeyde ağırlığa sahip ülkelerin para birimleri küresel ölçekte kısmen ve bölgesel ölçekte büyük oranda uluslararası (rezerv) para birimi haline gelebilir. Yani paranın hem hesap birimi hem de mübadele aracı fonksiyonlarını kuşatacak şekilde söz gelimi ABD doları özellikle Amerika kıtasında uluslararası ticaretin başat para birimi olurken Çin’in para birimi yuan Doğu Asya’da, AB’nin para birimi avro da Avrupa Kıtası’nda hakim konumda olabilir. Yine daha dar ölçekte olmak üzere Rus rublesi ve TL gibi para birimleri de kendi ekonomik/ticari havzalarında başat role sahip olabilir. Fakat böylesine bir sistem mevcut tek uluslararası (rezerv) para birimli sistemden büyük oranda “daha istikrarsız” olma eğilimindedir. Uluslararası ticarete birçok para biriminin birbirlerine mutlak bir üstünlük sağlamadan eş zamanlı olarak kullanıldığı bir sistemde merkez bankaları bütün bu para birimleri cinsinden ellerinde önemli miktarda döviz rezervi bulundurmamak zorunda kalacaktır. Yine söz konusu para birimlerinin birbirlerine göre kurlarında yaşanacak volatiliteler hem uluslararası ticareti hem de şirket bilançolarını ve varlık fiyatlamalarını önemli ölçüde istikrarsız hale getirecektir.

İkinci olarak dünya uluslararası ticarete büyük oranda uluslararası soyut para birimlerinin kullanıldığı, birden fazla bölgesel takas birliğinin hüküm sürdüğü, birçok ülkenin birden fazla takas birliği içinde bulunduğu bir sisteme doğru da evrilebilir. Böylesine bir sistem uluslararası ticareti çok daha istikrarlı hale getireceği gibi önleyici ve koruyucu mekanizmalarıyla finansal krizlerin ortaya çıkışını ciddi şekilde zorlaştıracaktır. Bu sistemde reel ekonomi ile uluslararası finansal piyasalar arasında çok kesin ve net bir ayrım ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda yerli para birimlerine karşı finansal spekülasyon yapma gibi bir durum bu sistemde söz konusu olmayacaktır. Zira yerli para birimleri arasındaki kurun uluslararası ticaret bağlamında bir anlamı kalmayacaktır. Bu sistemde ülkeler için önemli olan kendi para birimleri ile üye oldukları bölgesel takas birliğinin uluslararası para birimi arasındaki kurdur. Söz konusu uluslararası soyut para birimine de ancak uluslararası ticaret veya yatırımla ulaşılabilecek, elde edilen bu “kredi” de ancak yine uluslararası ticaret veya yatırımla değerlendirilebilecektir. Yani söz konusu uluslararası soyut para birimi finansal piyasalarda alınıp satılamayacaktır. Bu durum da gerek ülke ekonomileri gerekse küresel ekonominin çok daha istikrarlı bir hale kavuşmasına yol açacaktır.

Genel olarak ifade edilecek olursa dünyanın önemli oranda “düz” olduğu ve ülkeler arasındaki güç farklılıklarının hatırı sayılır ölçüde ortadan kalktığı bir sistemde BTB’nin hayata geçmesinin en olası senaryo olduğu söylenebilir. Zira küresel ekonomiyi tek başına domine edemeyen bir ülkenin para biriminin uluslararası (rezerv) para birimi olması ne olasıdır ne de bu ülkenin isteyeceği bir şeydir. Küresel sistemde birçok bölgesel gücün kendi coğrafyasında ve diğer ülkelerle yaptığı uluslararası ticarete kendi para birimini dayattığı bir sistem (yani ilk alternatif) ise bugünkünden dahi çok daha istikrarsız bir yapıda olacaktır.

Dünyanın BTB eksenli bir uluslararası ticari/finansal sisteme geçiş yapması durumunda küresel ölçekte yedi BTB’nin husule geleceğini söylenebilir: (Doğudan Batı’ya doğru) a) Çin eksenli Uzakdoğu, b) Hindistan eksenli Orta Asya, c) Çok kutuplu Ortadoğu, d) Almanya-Fransa eksenli Avrupa, e) Çok kutuplu Sahra Altı Afrika, f) ABD eksenli Kuzey Amerika, g) Brezilya eksenli Güney Amerika.

Bu noktada atlanmaması gereken husus ise mevcut tek kutuplu sistem çerçevesinde ortaya çıkmış bulunan dolar eksenli uluslararası ticari/finansal sistemin çok kutuplu dünyaya doğru ilerlendikçe yerini nasıl/ne şekilde/hangi hızda (muhtemelen) BTB’nin hakim olduğu bir sisteme bırakacağıdır. Bu noktada belirtmek gerekir ki tarih her zaman “gitmesi gereken yöne giden” bir organizma değildir ve “bir şekilde” ulaşılan ortak/dayatılmış kararlar insanlığın geleceğini şekillendirmektedir. Bu açıdan bugünün dünyasında giderek artan oranda ve hacimde gerçekleştirilen “ikili takas anlaşmaları” doğru yönde atılmış önemli adımlardır. Fakat bu takas anlaşmalarının zaman içinde ve tabii ki uzun vadede “BTB”ye dönüşmesi gerekmektedir. BTB’ler yukarıda bahsedilen faydaları çerçevesinde çok daha farklı bir küresel ekonomik/finansal/ticari sistemin oluşmasını sağlayacaktır. Zaman içinde ve şartların olgunlaşması durumunda da yedi BTB’nin olduğu bir küresel ticari/finansal sistemden küresel ölçekte tek bir BTB ve uluslararası soyut para biriminin bulunduğu bir sisteme geçiş yapılabilir.

Mevlüt Tatlıyer

2007'de İTÜ İşletme Mühendisliği Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını İstanbul Bilgi Üniversitesi Finansal Ekonomi Bölümü'nde (2010), doktorasını da İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nde (2014) tamamlamıştır. Tatlıyer halen İstanbul Medipol Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. İlgili alanları arasında makro iktisat ve uluslararası politik iktisat bulunan Tatlıyer'in çeşitli uluslararası dergilerde yayınları bulunmaktadır. Tatlıyer'in ayrıca *İktisadi Düşüncenin Evrimi ve İktisat Politikası* (2015) isimli bir de kitabı vardır.

ÇOK KUTUPLU DÜNYADA DOLARIN YERİNİ NE ALACAK?

MEVLÜT TATLIYER

ABD eksenli “tek kutuplu” dünya yerini hızla “çok kutuplu” dünyaya bırakmaktadır. 1950’de ABD tek başına dünya ekonomisinde yüzde 40’lık paya sahipken bu oran bugün yüzde 24’e kadar gerilemiştir. Satın alma gücü paritesine göre de Çin 2013’te ABD’yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiş ve arayış giderek açmaktadır.

Bu bağlamda ABD göreceli gücündeki azalmayı doların mevcut uluslararası konumunu (kötüye) kullanarak bertaraf etmeye çalışıyor görünmektedir. Bu tavır kısa vadede ABD’ye belirli faydalar sağlama potansiyeline sahip olsa da uzun vadede –doların ve mevcut uluslararası finansal/ticari sistemin itibarını ciddi şekilde sarsarak– sistemik değişimi daha da hızlandıracaktır.

Bu raporda mevcut sistemden giderek artan oranda zarar gören ülkelerin “kısa vade”de ne gibi alternatif uygulamalara yöneldikleri/yönelebilecekleri ve “uzun vade”de ABD dolarının eksende olduğu mevcut küresel ticari/finansal sistemin yerini nasıl bir sistemin alabileceği tartışılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın akabinde ortaya çıkan dünya sisteminin ekonomik, finansal ve ticari boyutlarda “tek kutuplu” olmasına uygun bir şekilde dünyanın hegemon gücünün para birimi olan dolar uluslararası (rezerv) para birimi hüviyetine bürünebilmiştir. Bu yüzyılda ise dünyanın giderek “çok kutuplu” hale gelmesinin doğal bir sonucu olarak çok kutuplu dünyaya “uygun” bir uluslararası ticaret/finans sisteminin yavaş yavaş ortaya çıkacağı söylenebilir. Bu durumda temelde gidilebilecek iki teorik yol öngörülebilir: Birincisi dünya ekonomisinde/ticaretinde ciddi düzeyde ağırlığa sahip ülkelerin para birimleri küresel ölçekte kısmen ve bölgesel ölçekte de büyük oranda uluslararası para birimi haline gelebilir. İkincisi ise uluslararası ticarete büyük oranda uluslararası soyut para birimlerinin kullanıldığı, birden fazla bölgesel takas birliğinin hüküm sürdüğü ve birçok ülkenin birden fazla takas birliği içinde bulunduğu bir sisteme doğru bir dönüşüm de yaşanabilir.